

BONDÁR MÁRIA – SOMOGYI KRISZTINA

KÉSŐ RÉZKORI BIRITUÁLIS TEMETŐ BALATONSZENTGYÖRGY HATÁRÁBAN

Késő rézkori birituális temető
Balatonszentgyörgy határában

BONDÁR MÁRIA – SOMOGYI KRISZTINA

**Késő rézkori birituális temető
Balatonszentgyörgy határában**

Közreműködők:

Rácz Piroska, Gál Erika, Marton Tibor, Sümegi Pál,
Miklós Dóra Georgina és Gerber Dániel

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Régészeti Intézet
MTA Kiváló Kutatóhely
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat

Budapest 2022

A kötet megjelenését támogatta:

A Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K-128413,
A Kárpát-medence késő rézkori temetkezéseinek komplex elemzése és a
MEC K_140620, *Késő rézkori temetkezések a Kárpát-medencében –*
Régészeti és bioarchaeológiai elemzések új eredményei című pályázata

Borító:

Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely 774. kettős sír. Fotó: Rippl-Rónai Múzeum.
Válogatás a temető leleteiből. Fotók: Ambrus Edit, Balla Krisztián és Csernák Bálint.

ISBN 978-615-5766-55-8

© Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
© Archaeolingua Alapítvány
© Szerzők
© Seleanu Magdaléna
© Ambrus Edit

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

2022

ARCHAEOLINGUA

ARCHAEOLINGUA ALAPÍTVÁNY
H-1067 Budapest, Teréz krt. 13.
www.archaeolingua.hu

Borítóterv: Kaszta Móni
Tipográfia és nyomdai előkészítés: Kovács Rita
Nyomda: Prime Rate Kft. Budapest

Tartalomjegyzék

BONDÁR MÁRIA	
Előszó	7
SOMOGYI KRISZTINA	
A Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhelyen feltárt temető bemutatása és elemzése	11
BONDÁR MÁRIA	
A balatonszentgyörgyi temető leleteinek elemzése	59
BONDÁR MÁRIA	
A temető „benépesülése”, a sírok tipokronológiai helyzete	91
BONDÁR MÁRIA	
A balatonszentgyörgyi temető értékelése	99
BONDÁR MÁRIA – SOMOGYI KRISZTINA	
Katalógus	111
Táblák	141
Irodalom	229
RÁCZ PIROSKA	
A balatonszentgyörgyi badeni birituális temető emberi maradványai	239
GÁL ERIKA	
Állatcsontleletek Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. késő rézkori temetőből	259
MARTON TIBOR	
Pattintott kőeszközök Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. késő rézkori temetőből	263
SÜMEGI PÁL	
Késő rézkori temetkezési gyöngyök petrográfiai és archaeomalakológiai elemzése Balatonszentgyörgyről	269
MIKLÓS DÓRA GEORGINA	
Balatonszentgyörgy késő rézkori temető homokkő anyagú szerszámkövek kőzettani és nehézasvány vizsgálata	281
GERBER DÁNIEL	
Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely emberi maradványainak genetikai analízise	293
MÁRIA BONDÁR – KRISZTINA SOMOGYI	
A Late Copper Age biritual cemetery on the outskirts of Balatonszentgyörgy	297
List of illustrations	305
A kötet szerzői / List of contributors	317

A BALATONSZENTGYÖRGY-FALUVÉGI DŰLŐ 2. LELŐHELYEN FELTÁRT TEMETŐ BEMUTATÁSA ÉS ELEMZÉSE

SOMOGYI KRISZTINA

Az R76-os út Somogy megyét érintő nyomvonala az M7 autópálya holládi lehajtójától indulva Balatonszentgyörgy–Battyánpusztát keletről kerüli el. Az elkerülő út (Balatonszentgyörgy–Hollád között, I. ütem, 400801. számú) projekt megelőző feltárásának szakmai koordinátora a Budavári Kft. (képviselője Tokai Zita Mária), megrendelője a Nemzeti Infrastruktúra Fejlesztő Zrt. volt. Résztvevő (feltáró) intézmények: Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum (RRM) és Magyar Nemzeti Múzeum (MNM). A Faluvégi dűlő 2. lelőhelyet a RRM tárta fel Molnár István régész vezetésével. Munkatársai voltak: Somogyi Krisztina régész, Nyári Zsolt, Stunya Péter, Papp Zoltán, Cserép Tamás, Balla Krisztián technikusok.

A lelőhely a battyánpusztai bekötőúttól a téglagyárhoz vezető, 75101. számú aszfaltút két oldalán, a Kígyós-árok keleti partján található (2. kép: térkép a 16. o. után). Feltárását 2017. május 31. és július 25. között végeztük, 45 599 m² nagyságú terület volt objektumokkal fedett (3. kép: térkép a 16. o. után). A legkorábbi objektumok a Lengyel-kultúra időszakára keltezhetők. A telepen, amelyet nagyméretű, „V” átmetszetű kerítőárok zárt le, egy lengyeli temetkezés is napvilágra került (két edénnyel). A középső rézkori Balaton-Lasinja-kultúra települése a lelőhely általunk feltárt északi végében volt jelen, észak felé folytatódott tovább a MNM lelőhelyén. A Baden-kultúra gödrei szintén a lelőhely északi részén helyezkedtek el. Érdekes, hogy egyetlen késő rézkori gödör viszonylag távol déli irányban, a 3. felületen is előkerült.

Kutatástörténeti jelentőségű e kultúra vegyes rítusú temetőjének feltárása, amelyben kőpakolásos temetkezések is voltak.

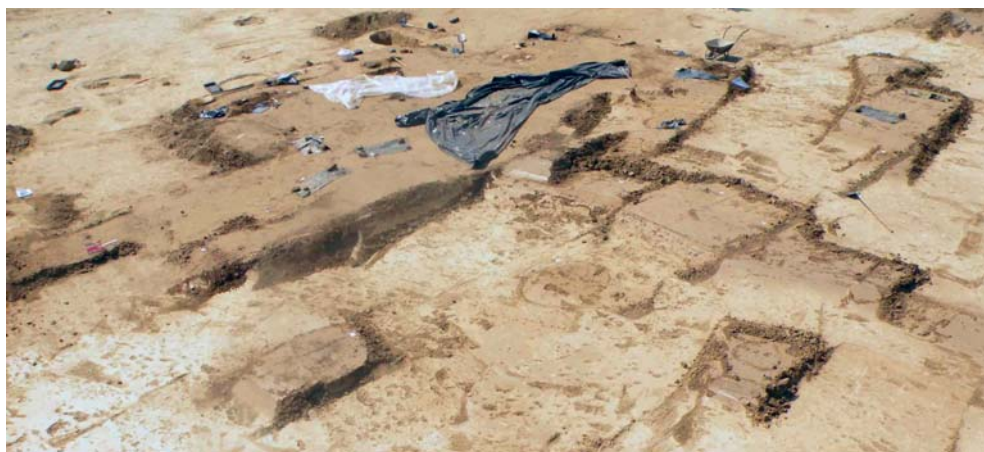
A lelőhelyen talált őskori objektumok többsége a kora bronzkorra keltezhető, kevesebb a Somogyvár-Vinkovci-kultúra, több a Kisapostag-kultúra időszakába tartozott. A Somogyvár-Vinkovci-kultúra gödrei az északi felületen voltak elszórva, és észak felé folytatódtak tovább a MNM ásatási felületén. De a Téglyagári úttól délre is kerültek elő telepjelenségek, köztük egy nagy anyagnyerő gödör, amelyben 3 egymásra tett szarvasmarhatetem feküdt. A Kisapostag-kultúra objektumai a lelőhely déli részén csoportosultak, összességében közel 300 m hosszan húzódott a közel 100 települési egység. Az általunk feltárt telep a legnagyobb objektumszámú és kiterjedésű településmaradványok közé tartozik Somogy megyében! Kuriózumot jelent a korszakból egy földbemélyített építmény oszlophelyekkel. Az építmény mellett közvetlenül két verem helyezkedett el nagy mennyiségű szenült növénymaradvánnyal, amelyekből mintavétel történt. Épületek meglétére utal a nagy mennyiségű patocsos faltöredék is. Megemlítenédő a telep nagy mennyiségű megmunkált kőanyaga (elsősorban őrlőkövek). A korszakhoz köthető birituális temető 4 urnásírja és 6 zsugorított temetkezése vált ismertté.

Egy római kori települést, 19 épületet a lelőhely északi és déli vége kivételével a teljes feltárt felületen szórta dokumentáltunk. A fémanyagban fibula, mérleg, érmek vannak. A kora Árpád-kortól a késő középkorig tartó időszakból 6 félig földbe mélyített épületet, tucatnyi kemencét, egy kutat és számos gödröt tártunk fel. A korai objektumok (közel 50) csoportokban elszórva gyakorlatilag az egész lelőhelyen előfordultak, a 13-15. századi épületek, gödrök egy területen, a DK-i lehajtó keleti végében sűrűsödtek.¹

¹ MOLNÁR ISTVÁN – SOMOGYI KRISZTINA: Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. in: HONTI SZILVIA – M. ARADI CSILLA – BALOGH CSILLA – FÜKÖH DÁNIEL – MOLNÁR ISTVÁN – NÉMETH Péter GERGELY – SOMOGYI KRISZTINA – TOKAI ZITA: Régészeti kutatások Somogy megyében 2016–2017 között. *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei* 5 (2018) 217–220. DOI: 10.260880/krmmkozl.2018.5, 203.

1. A temető feltárásának bemutatása

Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhelyen a humuszolás megfigyelése során Nyári Zsolt kollégánk vette észre a sírokat, edényeket a szubhumuszban a 8. számú, legészakibb ásatási felületen. A temető feltárását 2017. július 10-én kezdtük meg. Mivel a jelenségek magasan, már a humusz alatti barna talajrétegben mutatkoztak, kb. 20×30 m-es területen meghagytuk a szubhumuszt a temető középső részén. Körben, ahol nem látszóttak edénytöredék vagy embercsont, hamvak, a sárga altalajig szedtük le a talajrétegeket a gépi munka során (4. kép). A meghagyott tömböt kézzel, ásónyomos módszerrel bontottuk el, kitalicskáztuk a földet.

4. kép: Sírok bontása a szubhumuszban (fotó: Papp Zoltán, RRM)

Az előkerült jelenségek (akár néhány darab edénytöredék, csont vagy kötőredék) ún. stratigráfiai egység (str.) számot kaptak. A jelenségeket finombontással tártuk fel. A humusz alatti barna homokos réteg eltávolítása után a sárga altalajban is kerültek elő sírok. A kőpakolásos sírok köveinek elhelyezkedését mindig dokumentáltuk, azután szedtük el a köveket, és tártuk fel a sírokat vagy sírmaradványokat. A mellékleteket arab számokkal láttuk el a fotózás-rajzolás során. A sírrajzokon és a jelen kötetben mellékelt temetőterképeken a valós sírgödrök szélét folytonos, a bizonytalan vagy általunk kreált rábontások szélét szaggatott vonallal jelöltük. A sírokról, esetenként sírcsoportokról, a temető egyes részeiről a felszedés előtt fotókat készítettünk. A régészeti jelenségek leírása után a leleteket és emberi csontokat vagy hamvakat csomagolási számmal ellátva, listázva szedtük fel. (Az önálló urnákat általában egyben, a hamvakkal együtt szedtük fel, ezt jelöltük is a csomagolási naplóban.) A temető restaurálandó kerámiaanyaga a restaurátorműhelybe került.

A temető sávjában, a főpályához kelet felől csatlakozó, tervezett szervízút területét is feltárhattuk. Ez a temető kb. 20×30 m-es nagyságú folytatódó része volt.² Az összes sír felszedése július 19-én fejeződött be (5. kép), miközben folytatódott tovább a munkaterület északi végének feltárása. A temetőt a késő rézkori Baden-kultúrához soroltuk az ásatáson.

² Ezúton is köszönjük Tokai Zita Mária (Budavári Kft.) ez ügyben nyújtott segítségét, szervezését. Köszönjük a Nemzeti Infrastruktúra Fejlesztő Zrt. támogatását, engedélyét.

5. kép: A feltárt temető légifotón déli irányból (drónfelvétel: RRM, utómunka Balla Krisztián)

2. A temető elhelyezkedése és kiterjedése a lelőhelyen belül

A tervezett pálya nyomvonalát a 3+100 km szelvényben 30 m szélességben tártuk fel, amelyen belül a sírok kb. 30 m hosszú, É-D-i kiterjedésben kerültek elő. A K-i irányú rábontás területén belül 15×18 m nagyságú részen helyezkedtek el a dokumentált sírok. Összességében közel 1250 m² alapterületű³ a birituális temető feltárt része, amelynek tengelye (vagyis a sírok többségének elhelyezkedése) kb. ÉK-DNy-i irányú (6. kép: térkép a 24. oldal után).

7. kép: A temető É-i sávja nyugat felől fotózva (Papp Zoltán, RRM)

A temető északi (7. kép) és déli széle lehatárolható. Nyugat felé az utolsó feltárt sírok (793, 800. és 794. str.) 4–5 m-re voltak a szelvény szélétől. Elképzelhető, hogy ebben az irányban van még néhány

³ Az adatot Pájer Tímeának (Meridián Kft.) köszönjük.

sír a feltárási határon kívül. Elnézve a sírok itteni szórtságát, a nyugati lehatárolás sem zárható ki. ÉK-i irányban folytatódhat a temető, bár itt is szórtabbak a megmaradt sírok.

A temető középső, sűrű tömbje érintetlen abból a szempontból, hogy az adott korban nem használták másra, csak temetkezési célokra, míg a nyugati sávban 5, alapvetően kisebb gödörobjektum került elő, amelyek leletanyag híján nem keltezhetők.

A temető keleti részén jellemzően kerekded vagy négyzetes tárolóvermeket tártunk fel (12 db-ot), amelyek bronzkoriak, kora bronzkoriak (8. kép). Néhány objektum a kevés számú, jellegtelen edénytöredék alapján az őskoron belül pontosabban nem keltezhető, de nagy valószínűséggel nem a temetőt használó késő rézkori közösség településéhez köthetők a temető területén előkerült telepobjektumok.

8. kép: A temető keleti része a telepgödrökkel feltárás előtt, délről fotózva (Papp Zoltán, RRM)

A temető keleti területén lévő telepobjektumokban szokatlan testhelyzetű csontvázak kerültek elő. A 1218-as csontváz az 1199. mély verem oldalába volt beszorítva (82. tábla 5–6). Az 1217. str. számú vázat egy sekélyebb gödörben találtuk. Testhelyzete arra utal, hogy beledobhatták a gödörbe (82. tábla 1–2). Nem szabályos temetkezésekről és nem is gödörbe fektetett emberekről van szó. A fentiek miatt az 1217. és 1218. str. csontvázakat nem szerepeltetjük a temető elemzésében. Az 1218. str. csontváz végül bronzkorinak bizonyult a radiokarbon adat alapján. A feltárt temető ÉK-i sarkában, az 1197. str. tárolóverem betöltésében (a sárga altalajtól, mint nyelési szinttől max. 20 cm-rel lejjebb) dokumentáltunk egy bolygatott csontvázat (1229. str., 86. tábla 1–2). A gödör tehát használatban volt, amikor a megtalált csontokat bedobálták. Ezt a feltevést erősíti meg az antropológus megfigyelése, miszerint a koponya sérülései régiek, a sérült szélek korhadtak, elszíneződtek voltak.⁴ Kérdéses, hogy az 1197. veremben talált badeni korú edénytöredékek magát az objektumot is datálják-e? Vagy egy megbolygatott badeni korú temetkezésből származnak? A fentiek miatt az 1229. str. számú tételt is kizártuk a temetőelemzésből. (A katalógusban szerepel mindhárom tétel az adatközlés miatt.)

⁴ Rácz Piroskának köszönjük az adatot.

3. A temető térbeli szerkezete

A lelőhelyen közel 1250 m² alapterületen helyezkedett el a Baden-kultúra birituális temetőjének feltárt része, amelynek 'tengelye' ÉK-DNy-i irányúnak határozható meg. Teljesen jól kivehető egy belső, kb. ovális alakú tömb, amelynek szélein elszórtan helyezkedtek el a sírok. A tömbön belül a temetkezések viszonylag egyforma távolságban voltak, de megfigyeltünk sűrűbb és hiátusos részeket is (9. kép).

9. kép: A temető belső tömbje D-ről (Fotó: Papp Zoltán, RRM)

10. kép: A szomszédos 794. és 800. sírok a temető nyugati szélén (Fotó: Stunya Péter, RRM)

A temető feltárt nyugati szélén két egyes sír (793, 800. str.) és egy telepődör-temetkezés (794. str.) csoportként elkülönülni látszott a temető szerkezetén belül (10. kép). A belső tömbtől ÉNy-ra szintén különállónak tűnt már a feltárás során három jelenség, amelyek egymás mellett, ugyanazon a szinten jelentek meg a szubhumuszban (803, 804, 809. str.). A belső tömbtől kissé távolabb ÉK-re 6 birituális sírt is különálló csoportnak véltünk a feltáráson (1164–1167, 1171, 1215. str.).

A temető ÉK-i részében sűrűbben (kb. ovális alakzatban 5 db) és a keleti szélén szórtabban (4 db) maradtak meg sírok. A temető déli, délkeleti részén, valamint az ÉNy-i szélén egymástól távolabb helyezkedtek el a sírok, markáns csoportról nem beszélhetünk.

Nem zárható ki, hogy a magasabb térszínen voltak további sírok, amelyeket teljesen megsemmisített a szántás, vagy elvitt a kotró a humuszosítás során. Mélyebbre ásott sír nem volt több. Lehetséges, hogy a temető körül lévő kis, sekély, kerekded vagy ovális gödrök (5 db) némelyike sírgödör volt, de bennük leletanyag, embercsont nem maradt in situ.

4. A birituális temető rítus szerinti összetétele

A balatonszentgyörgyi lelőhelyen összesen 73 db feltárt jelenséget köthetünk a Baden-komplexumhoz (6. kép). A dokumentált stratigráfiai jelenségek száma valójában 2-vel több volt. (A katalógus 78 tételéből hármat nem számítunk a temetőhöz (1217, 1218, 1229. str.), de a temető területén előkerült emberi maradványokként szerepeltetjük a katalógusban. (Lásd a katalógust!))

Csontvázas rítusú sír egy elhunytal 32 db: 757, 760, 761, 762, 767, 768, 769, 777, 780, 793, 800, 802, 825, 1168, 1171, 1172, 1183, 1184, 1193, 1194, 1196, 1201, 1202, 1207, 1209, 1210, 1211, 1213, 1214, 1216, 1220, 1221. str. (11a-c. kép).

Kettős csontvázas rítusú sír 3, összesen 6 ember (de 4 db str. számon voltak dokumentálva: 763, 774, 807-1223.) Egyértelműen kettő embert temettek egymás mellé a 774. str. és a 807-1123. str. sírokban, egymással szembe fordítva. A 763. sír antropológiai vizsgálata eredményezte a 2. gyermek néhány csontját, amelyek a bolygatott sírban nem tűntek fel a hiányos csontok között. Mivel a kettős sírokban vannak jobb oldalra fektetett emberek, ezért a 763. str-t kettős sírnak értékeltük.

A 775-1182. str. jelenségben, amelyet kettős sírnak írtunk le az ásatáson, minimum három kisgyermek csontjai voltak Rácz Piroska antropológus szerint.

A temető része lehet az személy, akit zsugorított helyzetben helyeztek el a telepődör jellegű beásásban (794. str.). Csak köveket találtunk ebben az objektumban.

Az összes csontvázas rítusú jelenség a 794. str-tal együtt és a többes sírokat eggyel számolva: 37 db, amelyekben 42 személy teljes vagy részleges csontvázát tártuk fel.

Hamvasztásos rítusú temetkezés (urnás, szórt hamvas és bizonytalan rítusvariánsúak) a temetőben: 29 db jelenség. Ebből szórt hamvasnak értékeltünk 10 jelenséget (779, 782, 783, 785, 786, 792, 803, 809, 1162, 1170. str.), amelyek közül nem mindegyikben maradt meg edény, csak a hamvak. A 783. str. sír két személy maradványait rejtette.

Urnás temetkezésnek 14 temetkezés maradványát tekintjük, amelyek közül egy személy hamvait tartalmazta 13 objektum: 781, 787, 788, 806, 1155, 1163, 1164, 1165, 1166, 1169, 1187, 1215, 1219. str. Az 1188. kettős bolygatott sírban egy felnőtt és egy gyermek hamvait különítette el az antropológus.

Nem ismerjük a hamvasztási rítusvariánst 4 esetben: ebből az 1212. sírban kettő személy maradványai a restaurálás során kerültek elő. Az 1181. és 1186. sírok kőpakolások lehettek, de megbolygatták azokat. A hamvakból kevés maradt, az életkor meghatározására azonban elegendőnek bizonyultak. Az 1167. bolygatott jelenségben még ennyi hamvat sem lehetett összegyűjteni. A 804. str. objektumban nem találtunk hamvakat. De az edények egy sorba rendezése és a szomszédos, 803. és 809. szórt hamvas sírok egyazon szinten, egymás mellett való elhelyezkedése miatt hamvasztásos rítust feltételezünk, ez lenne az 5. hamvasztásos sír ismeretlen rítusváltozattal (11. a-b, d kép).

Összességében tehát 31 személy maradványait rejtették a megtalált hamvak 29 sírból.

Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő lelőhelyen összesen 73, egykor halottakat tartalmazó jelenség került elő, amelyeket 75 db stratigráfiai egységként dokumentáltunk.

Jelmagyarázat

Rítus jelmagyarázat

- szórt hamvas sír
- szórt hamvas rítusú kettős sír
- urnás hamvasztásos rítusú egyes sír
- urnás hamvasztásos kettős sír
- hamvasztásos rítusú sír
- hamvasztott rítusú kettős sír
- csontvázas rítusú, egyes temetkezés
- csontvázas rítusú, kettős sír
- csontvázas rítusú hármas sír
- gödörobjektumba temetett személy
- jelenség rítusa bizonytalan/nem határozható meg
- egyéb objektumok
- urnás hamvasztásos kettős sír

Kronológia

- Baden II a? Baden II b?
- Baden IIb
- Baden IIb-III
- Baden III
- Baden III vége
- Baden III vagy IV eleje
- Baden IV?

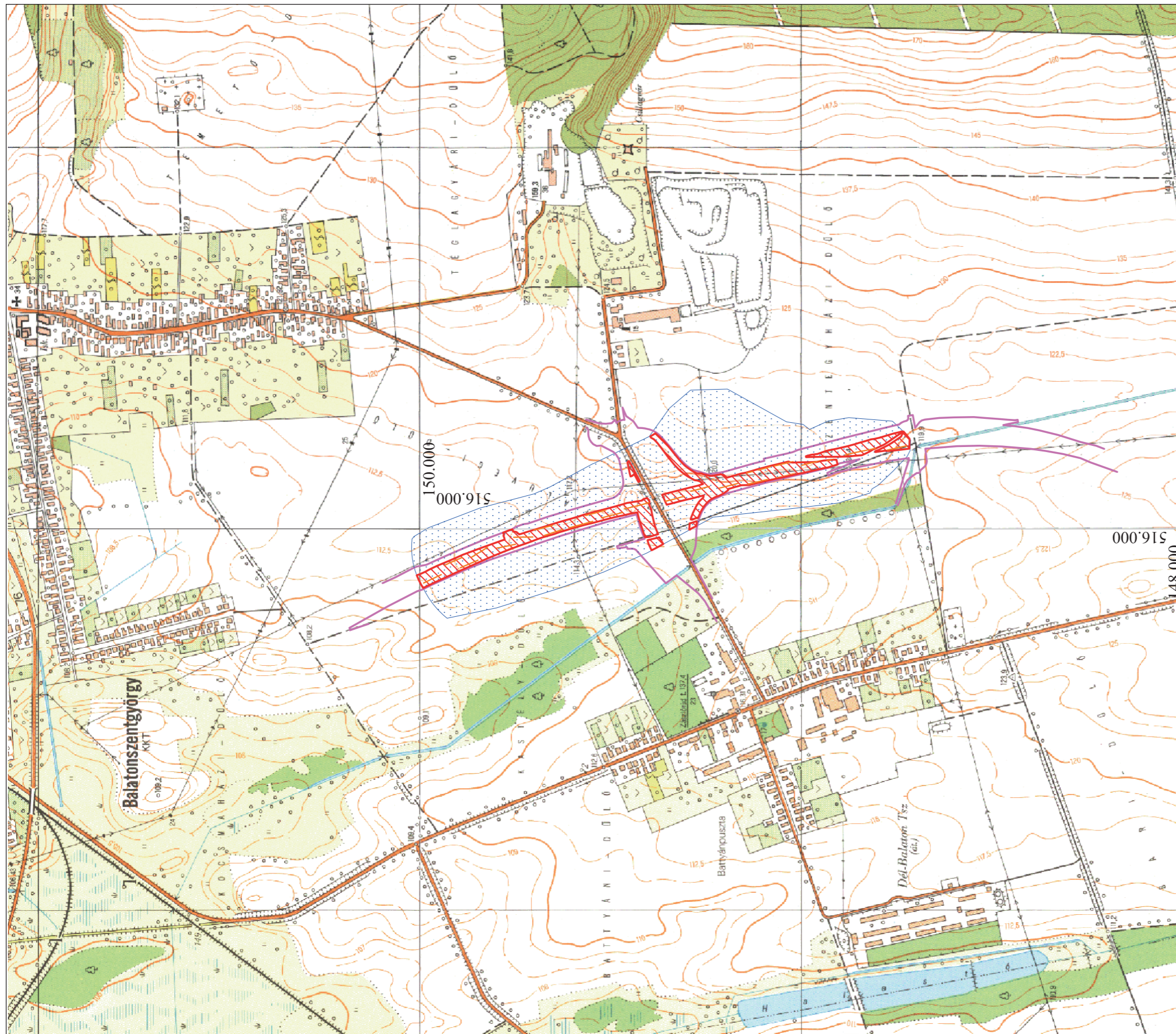
Nemek és életkorok

- férfi - adultus, maturus (20-59)
- férfi senior 60 év felett
- nő - adultus, maturus (20-59)
- újszülött - 14 év között
- JUV. 15 -20 év között

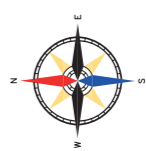
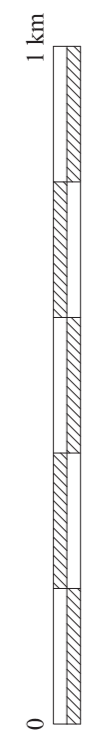
Térképi jelek

- feltárás határvonala
- belső él
- bizonytalan/nem valós él
- rézsús él
- stratigráfiai egység száma

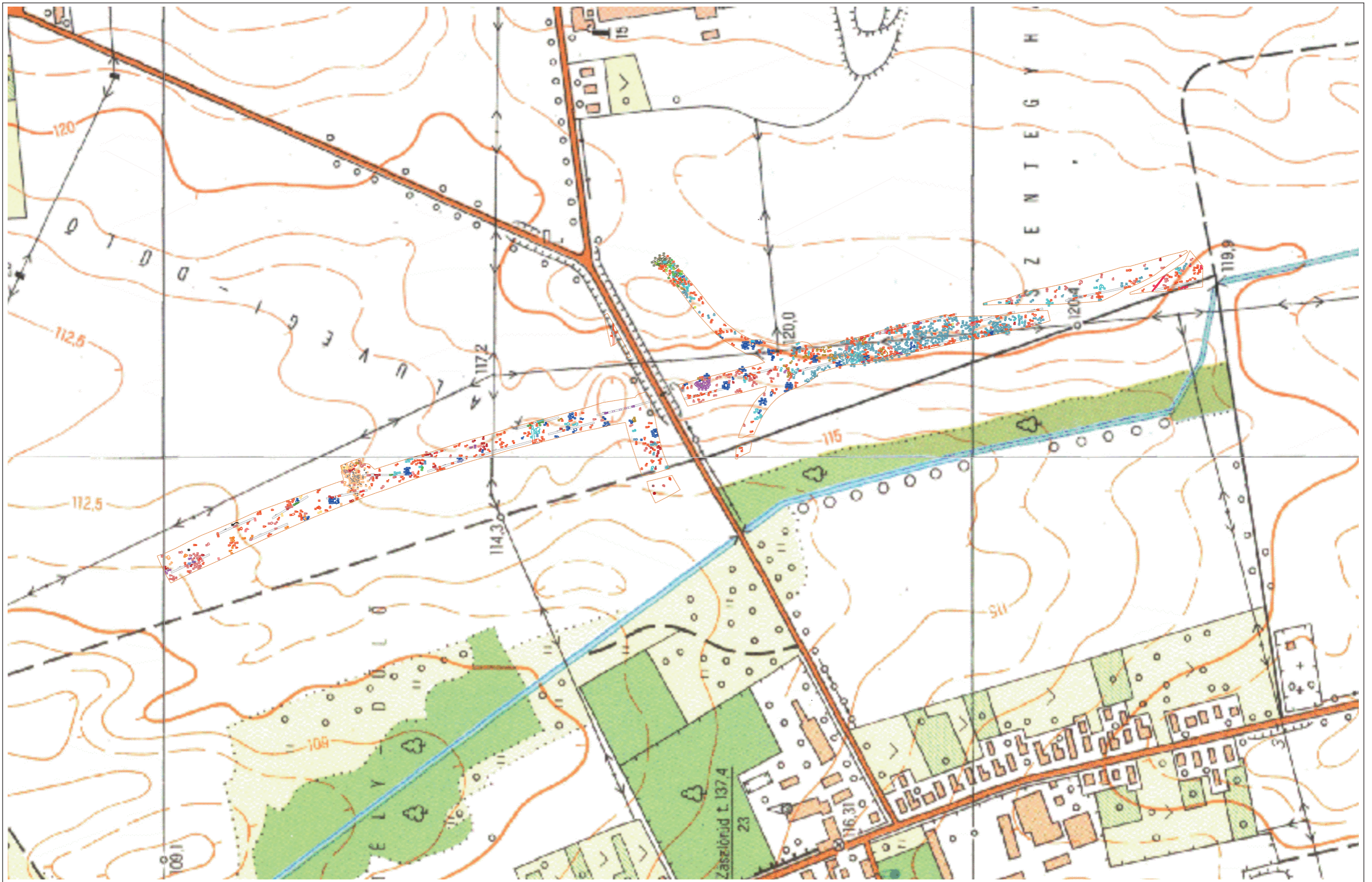
TOPOGRÁFIAI TÉRKÉP

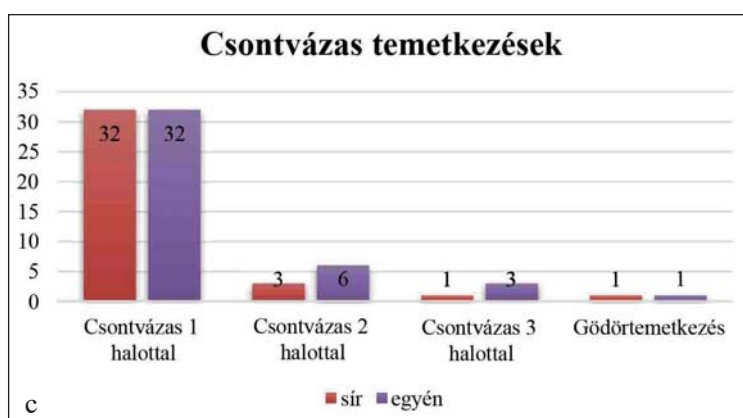
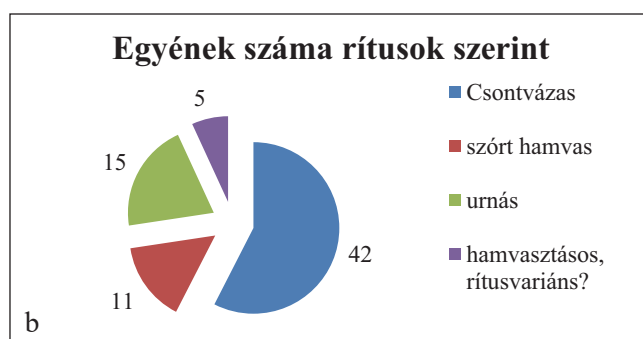
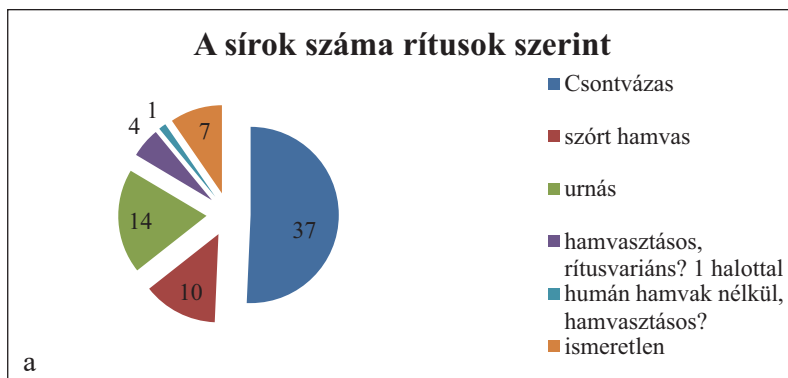
	Kisajfítás határa
	Régészeti lelőhely határa
	Humuszolt terület határa
	2016. évi próbateljesítés határa
	Régészeti lelőhely területe
	Humuszolt terület

BUDAVÁRI	BUDAVÁRI INGATLANFEJLESZTŐ ÉS ÜZEMELTETŐ NON-PROFIT KFT.	A felmérés vezetője: Molnár István
A felmérés végzője: RIPPL-RONAI MŰZÉUM	RIPPL-RONAI MEGYEI HATÁROKORU VÁROSI MŰZÉUM	
Lépték: M = 1:10000	Térképjavasítási szám: 32-232.32-241	54716 Balatonszentgyörgy - Faluvégi-dűlő 2 R76 Balatonszentgyörgy-Hollád között, I. ütem (400801) teljes felületű felmérés 2017. május 31 – 2017. június 26.
Verdítási mód: Egységnyi Országos Verdités	Nagyságjelző: Bábi alaprajz	
Csoportos és térformakódok: Meridián Mérnöki Iroda Kft.	Bemutató: Nemzeti Infrastruktúra Fejlesztő Zrt.	Rajz készítésének dátuma: 2018.03. Órakeret: 9.1.

2. kép: A lelőhely topográfiai elhelyezkedése. (Készítette: Pájer Tímea, Meridián Kft. Szekszárd)

3. kép: A feltárt objektumok elhelyezkedése topográfiai térképen. (Készítette: Pájer Tímea, Meridián Kft. Szekszárd)

11. kép: A sírok és rítusok statisztikai adatai. (Készítette: Bondár Mária és Somogyi Krisztina)

Hét esetben nem került elő egyáltalán embercsont (773, 776, 778, 784, 805, 1161, 1185. str.) az alapvetően bolygatott jelenségekben, amelyek temetési rítusa ismeretlen. Ezek közül a 776. és 1185. str.-ban csak állatból származik a gyűjtött kalcinátum!

5. A temető vertikális szerkezete a rítus ismeretében

A legtöbb temetkezés a szubhumuszban került elő, ezért a sírok zöme (a hamvasztások mindenképpen) valamilyen mértékben bolygatott volt. A humusz alatti barna homokos talajrétegben eltérő mélységben találtuk meg a sírokat. Voltak közvetlenül a humuszréteg alatt, a sárga altalajhoz viszonyítva 30-40 cm magasan sírok. Általában 10/15–20/25 cm-rel az altalaj felett helyezkedett el a temető jelenségeinek többsége. A folt nélküli sírokat körbebontottuk (12–13. kép).

12–13. kép: A temető belső részének bontása a szubhumuszban délről és északról fotózva
(Fotó: Papp Zoltán, RRM)

A sárga altalaj szintjén találtunk folt és sírgödör nélküli (akár bolygatott) csontvázakat (pl. 1201, 1209. str.). Kivételes az 1214. csontvázas sír, amely a szubhumuszban sírfolttal jelentkezett.

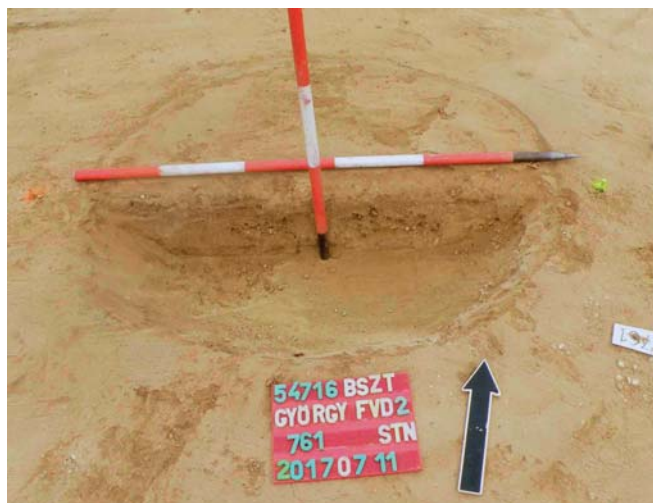
Valós sírgödörrel és (vagy) sírfolttal dokumentáltak a következő sírok, csakis csontvázas rítussal: 761, 763, 774, 793, 780, 800, 1172, 1196, 1202, 1207, 1211, 1214, 807–1223. str. A 780. kőpakolásos sírnek értelemszerűen nem volt foltja, de sírgödre igen. A 763. kettős sír, a 767. és 802. bolygatott síroknál foltot nem figyeltünk meg. Az 1221. sírnek észleltük a foltját, de mély gödre nem volt (14–15. kép).

A sírgödör általában ovális alakú vagy szabálytalan, oválishoz közelítő (esetleg kerekdedhez közelítő) volt, barna kevert homok betöltéssel. Néhány esetben a halott fejjel közelebb feküdt a sírgödör széléhez (pl. 767, 774, 1196. str.). Méretadatok: 0,85–1,5x0,6–80,5. Kivétel 1207. és 807–1223. str.: 1,7x1,4 m.

A felsorolt, megfigyelhető sírgödörös temetkezések között mindegyik korosztály megtalálható. Nem állíthatjuk azt, amit őskori temetők elemzésénél gyakran olvashatunk, hogy a gyermeksírokat nem ásták mélyre. Hozzá kell tennünk azonban, hogy a középső tömbben lévő, legtöbb csontvázas sír (a gyereksírok is) a szubhumuszba mélyedtek csak le. A hármás gyereksírként értékelhető jelenség (775–1182. str.) szintén a szubhumuszban került elő folt nélkül. A megfigyelések alapján kijelenthetjük, hogy a kettős sírokat elég mélyre ásták ahhoz, hogy az eredeti sírgödör megmaradhatott (16. kép).

14. kép: Az 1172. sír feltárása
(Fotó: Cserép Tamás, RRM)

15. kép: A 761. sír gödrének metszete
(Fotó: Cserép Tamás, RRM)

16. kép: A 807-1223. kettős sír metszete (Fotó: Cserép Tamás, RRM)

Ahogy az életkornak, úgy a nemnek sincs megfigyelhető összefüggése a sírok mélységével. A halottak fektetése és a sírmélység között sincs összefüggés, mivel a felsoroltak között van szinte az összes eltérő fektetésű személy sírja.

A legmélyebbre ásott csontvázas síroknak nemcsak a gödre volt dokumentálható. Bennük jól megmaradt a csontvázas, valamint a mellékletek (ha eredetileg voltak). A legtöbb sírgödörös sírban többkevesebb mellékletet tártunk fel (761, 774, 800, 1196, 1202, 1207, 1211, 1214, 807–1223. str.).

A hamvasztásos sírok vertikális elhelyezkedéséről, valamint sírgödreiről jóval kevesebbet mondhatunk. Csak a szubhumuszrétegbe mélyedtek bele, valós sírgödört nem figyeltünk meg. A hamvasztásos sírokat tehát sekélyebbre ásták, mint a legtöbb csontvázas sírt ebben a birituális temetőben.

Nem számítottuk bele a sírgödörök felsorolásába a 794. str. telepődör jellegű beásásba temetett személyt. Azokat a csontvázas vagy hamvasztásos (esetenként kőpakolásos) sírokat sem soroltuk ide,

amelyeket későbbi beásás bolygathatott meg és a feltárt gödör esetleg a későbbi bolygatás eredménye (pl. 1194, 777, 769, 764, 1210, 1220. str.).

6. A birituális temető kőpakolásos temetkezései

A balatonszentgyörgyi Faluvégi dűlőben feltárt birituális temető egyik legfontosabb jelensége a kőpakolás. *Ez az első, Somogy megyében dokumentált temető kőpakolással!*

Az ilyen típusú sírok temetőn belüli térbeli eloszlásában különösebb szabályosság nem állapítható meg. Hacsak az nem, hogy a kőpakolásos sírok a feltárt temető ún. középső tömbjében és annak külső ívén találhatóak. A tömb belső részén volt a 780. és 1210. sír. A feltárt temető ÉK-i, K-i részén fordult elő még több, kőpakolásos temetkezés (1220, 1221, 1196, 1209, 1202. str.). A temető többi részén nem figyeltük meg a tárgyalt jelenséget.

A kőpakolásos sírok a következők: 763, 776, 780, 1171, 1181, 1184(?), 1186, 1196, 1202, 1209, 1210, 1213, 1216, 1220, 1221. Összesen 15 db jelenséget dokumentáltunk a feltáráson. (A 794. str. telep gödör-temetkezés betöltésében néhány követ találtunk, amelyek kőpakoláshoz való tartozása kérdéses!)

A legjobb állapotban a temető középső tömbjében lévő 780. sír maradt meg, amelyben a kövek a szubhumuszban jelentkeztek. A kövek „koszorú” alakban, nem túl szorosan helyezkedtek el: 3 nagyobb méretű, amorf sötét homokkő egymás mellett, közöttük középen kis hiátus (32. kép: 4-5). A külső ívben a déli oldalon még két kő feküdt. A temetőben ez az egyetlen NyDNY-KÉK-i tájolású egyén, a legidősebb személy (60 év feletti), valamint férfi. Mellékleteiben azonban nem volt kiemelkedő. Egyetlen korszója azért érdekes, mert a kőkupac külső oldala mellett feküdt (14. tábla 4). Vagyis a kupac felrakása után helyezhették oda, esetleg később.

A 780. sír ÉK-i szomszédságában lévő 1184. sír 3 edényének maradványai a szubhumuszban hevertek. A közel fél éves csecsemőnek csak a jobb sípcsontja került elő. A bontáskor talált kötőredékek utalhatnak az egykori kőpakolásra.

A 780. sírtól kb. É-ra 2 m-re, az 1181. urnás sírban újszülött volt eltemetve, melléklet nem maradt meg a bolygatás miatt (33. kép 2). A 780. sírtól délre közel 4 m-re az 1210. str. gödörben köveket és 8-12 éves gyermek csontjait találtuk, amelyek egy megbolygatott kőpakolásos sírból származhatnak. Maga a gödör talán későbbi ráásás lehet, nem az eredeti sírgödör (33. kép). A 780. sírtól DKK-re közel 4,5 m-re volt az 1216. temetkezés. A 7-9 éves gyermek erősen zsugorított és a temetőben éppen az ellentétes, É-D-i tájolással fektetett testét nagy darab kővel fedték be (33. kép). Melléklete nem volt.

Szintén a temető ún. középső tömbjében, annak déli külső ívén több kőpakolásos sír helyezkedett el (17. kép). DK-en az 1213. sírban egy 18-19 éves fiatal felnőttet DK-ÉNY-i, azaz kissé eltérő tájolással, 'normál' zsugorított pózban temettek el. Lábai közé helyeztek egy hombáredényt. A testet nem teljesen fedték be az in situ kövek (78. tábla 2). Ettől Ny-ra az 1186. sír eltérő rítusú volt. Az elhamvasztott, 15 éves kamasz sírja sajnos erősen bolygatott állapotban került napvilágra (32. kép 3). A nyugati szomszédságában lévő 776. sírt még erősebb bolygatás érte, mert csontanyag sem maradt belőle. Az ásatáson hamvakként felszedett kalcinátum állatsontnak bizonyult. A későbbi ráásásként is értelmezhető gödörben elszórtan lévő kövek utalnak a kőpakolásra (32. kép 1).

A középső tömb DNY-i szélén lévő 763. sír az antropológusi vizsgálat és a jobb oldali fektetés megléte miatt kettős csontvázas sír, amelynek nemcsak csontjait, hanem köveit és mellékleteit is érintette a bolygatás. A munkagép által kimozdított köveket tudtuk lefotózni, már nem az eredeti helyükön (32. kép 2).

Az 1171. sír a temető egyik északi szélső sírja. Kissé elkülönül a középső tömbtől: az 1166, 1165, 1164, 1167, 1215. urnasírokkal egy csoportban lehetett. E sír érdekessége, hogy a 8-10 éves gyereket fejjel kelet felé fektették. (Ilyen tájolás előfordul kőpakolás nélkül is.) A testet egyetlen kővel fedték le,

17. kép: Kőpakolósos sírok a temető belső tömbjének déli részén, háttérben a 780. sír (Fotó: Papp Zoltán, RRM)

amely a szubhumuszban látszott (33. kép 1). Gyöngysorral temették el, vékony fémhuzal töredéke is megmaradt.

A temető ÉK-i részén az 1196. sír az egyik északi szélső temetkezés (68. tábla). A sír köveit a szubhumuszban találtuk meg. 2 db nagy kővel fedték be az egész sírgödört. A valós sírgödör északi felébe fektették a csecsemőt, déli felében álltak az egymásba helyezett edények (3 db). A gyermek fején vagy körül 2 db gyöngy volt. E sírtól délre az 1220. str esetében a gödörben (ráásás gödre lehet) az egykori kőpakolás néhány köve (85. tábla 1–2) és a 7-14 éves gyermek nyakcsigolyája maradt meg. A nyugat felől szomszédos 1221. sírt szerencsére nem érte bolygatás. A kövek körül még látszott gödőrfojt, de lejjebb már nem volt megfogható a sírgödör. A 2-4 éves gyermeket a jellemző D-É tájolással bal oldalra zsugorítva fektették el, majd egy nagy és több kisebb darab kővel borították a testét (33. kép 6). A gyermeknek főleg csigagyöngyökből álló nyakláncra lehetett.

A temető KÉK-i szélén lévő 1209. számú, kőpakolósos temetkezést megbolygatták. Néhány apró kődarab a sír környezetében volt. Egy okkerrögöt találtunk a 20-39 éves felnőtt csontvázának maradványa mellett.

A temető feltárt keleti szélén, szintén a temetőben jellemző D-É-i tájolással és bal oldali fektetéssel, erős zsugorítással kisgyermek csontvázat tártuk fel (1202. str.), akit egy bögrével láttak el a túlvilágra. A kőpakolást munkagép húzhatta el, a betöltésben maradtak csak kődarabok (33. kép 3).

Meg kell jegyeznünk, hogy a temető nyugati szélén lévő 794. gödörben, a fektetett csontváz feletti betöltésben is voltak kövek (10. tábla 5–6). Kérdéses, hogy ezek a kövek kőpakolásból származnak-e? Vagy a gödör betemetésekor kerültek a tetem fölé?

A Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlőben feltárt birituális temetőben a kőpakolósos sírok tehát a temető középső és keleti részében voltak (maradtak meg). A kőpakolást valódi kőkupac formájában csak egyetlen esetben figyeltük meg (780. str.). Egyetlen, jól dokumentált eset alapján azonban nem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy az idős (legidősebb) ember(ek)nek járt ez a temetkezési forma.

Több példa alapján azonban nevezhetjük akár temetési szokásnak azt, hogy a zsugorítva fektetett holttestet egyetlen nagy (és néhány kisebb) kővel fedték be (1213, 1216, 1221. str.). A test kővel való letakarása, úgy tűnik, nem köthető életkorhoz, mert a dokumentált esetekben különböző korú gyerek (2-4, ill. 7-9 éves) és 18-19 éves fiatal felnőtt volt az elhunyt személy. Egy csecsemősírnál (1196.) pedig az egész sírgödört borították be két nagy kővel.

A legtöbb esetben a bolygatott sírokból csak a kövek maradtak meg, amelyek kőpakolásra utalnak: 776, 1181, 1186, 1210, 763, 1220, 1184. str. Egy-két kő maradt meg a valós sírgödörben az 1202. sírban, vagy a sírgödörön körül, a munkagép által elhúzva találtunk kötőredékeket: 763, 1209. str.

A kőpakolás és a temetési rítus közötti összefüggés tekintetében megállapítható, hogy a 14 esetből kettő kivételével csontvázas (korhasztásos) rítusú a temetkezés. Tehát a csontvázas rítusnál van meg jellemzően a kőpakolás a balatonszentgyörgyi temetőben. Vagy fogalmazhatjuk másképp: csak kettő esetben maradtak meg kövek a magasan fekvő hamvasztásos sírokban (1186. str., 1181. urnasír). A 776. str. esetében a rítus nem ismert, mert embercsontok nem maradtak meg, csak a másodlagos helyzetű kövek.

Ide kívánczik az a megfigyelés, miszerint az 1210. és 1220. str. jelenségek is inkább a későbbi ráadás gödrei lehetnek, amelyekben a megtalált és beledobált kövek/embercsontok nem az eredeti pozíciót mutatják. Valós sírgödört (folttal és/vagy gödörrel) a következő síroknál dokumentáltunk: 763, 1196, 1202, 1221. str.

A kőpakolás és az elhunyt életkora között egyértelmű szabályosságot nem állapíthatunk meg. Az tény, hogy a legtöbb sír gyermeksí. Ezen belül a csecsemőtől a kiskamaszig mindegyik életkor megtalálható. Újszülött: 1181, fél-egy éves gyermek: 1196, 1184, 2-4 éves: 1221, 3-5 éves: 763/2, 4-6 éves gyerek: 1202, 7-9 éves: 1216, 763, 7-10 éves: 763/1, 8-10 éves: 1171, 1210, 7-14 éves: 1220. Juvenis korosztály: 15 éves: 1186. str., 18-19 éves: 1213. str. Adultus, 20-39 éves: 1209. str., 60 év feletti férfi, senium: 780. sír. Érdekes, hogy kettős síron is volt kőpakolás: a 763. sírban 3-5 éves és 7-10 éves gyermek feküdt.

A biológiai nemmeghatározásnál gondban vagyunk, mivel a gyermekek nemét nem tudja meghatározni az antropológia. Az biztos, hogy a kőkupacos sírban férfi nyugodott. Az 1213. str. felnőtt halottjának neme bizonytalan, nő volt?

A kőpakolásos sírokban a fektetés bal oldali zsugorított helyzetű, ami az általános fektetési mód a temetőben. Erős zsugorításúak voltak a 780, 1171, 1202, 1216. str. halottai. A normál mértékben felhúzva vagy inkább fenék felé helyezett lábbal temették el az 1213, 1221. str. halottját. A bolygatás miatt nem ismerjük a fektetést és a tájolást az 1210, 1220, 1184, 1209. str. sírokban.

A tájolásnál sincs kimondott szabályosság, illetve összefüggés a kőpakolással. A temetőben hagyományos D-É-i fektetéssel találkozunk az 1196, 1202, 1221. str. sírokban. Szinte az összes eltérő tájolás megtalálható a kőpakolásos sírok között. Ugyanakkor nem minden, a D-É-i iránytól eltérő tájolású elhunyt sírja kőpakolásos! A konkrétumok a következők: fejjel DK felé, azaz DK-ÉNy-i tájolás: 1213, É-D-i: 1216, K-Ny-i: 1171, NyDNy-KÉK-i tájolás: 780. str.

A fentiek alapján sem az elhunyt biológiai jellemzői (életkora, neme), sem az elhunyt fektetése-tájolása nem ad alapot egyértelmű tendenciák megfogalmazására a kőpakolás szokásának alkalmazásáról. Úgy tűnik, a mellékletadás sem jellegzetes, illetve nem eltérő vagy kirívó a temetőn belül a kőpakolással vagy anélkül eltemetettek között.

Melléklet nem maradt in situ a 763, 1186, 1181, 1216, 1220, 1210, 776. str. jelenségekben. Gyöngysor volt az 1171, 1221, gyöngyök az 1196. str. gyereksírokban. Egy-egy bögre volt az 1202. kisebb gyermek sírjában, valamint a 780. idős férfi sír kőkupacának külső oldalához támasztva. Egy 18-19 éves személy behajlított lábai között hombár töredékeit találtuk. A legtöbb, három edény részei kerültek elő az 1184. csecsemősír maradványában, ami nem feltétlenül jelenti a teljes edénykészletet. Az 1209. számú felnőtt sírjában csak egy okkerrög maradt in situ.

Összefoglalva a balatonszentgyörgyi birituális badeni temető kőpakolásos sírjait, a 15 jelenség a temető belső és keleti felében látott napvilágot. Egy esetben nem tartalmazott emberi maradványokat a szétművelt objektum (776. str.). Két hamvasztásos rítusú síron kívül a többi csontvázas rítusú volt. Lehetséges, hogy a magasan fekvő hamvasztásos síroknak a kőpakolása is áldozatul esett az évszázadoknak. Úgy tűnik, az elhunyt neme, életkora, tájolása, mellékletei nem befolyásolták azt, hogy az illető kap-e kőpakolást vagy nem. Több példa támasztja alá azonban a gyerekek kőpakolással való elhantolását úgy,

hogyan az erősen zsugorított testet igyekeztek egyetlen nagy kővel (vagy néhány kisebbel) teljesen befedni. A temető 'öregje', legidősebb elhunytja valódi kőkupacos sírborítást kapott, ami talán összefüggésben lehetett a férfi közösségben betöltött, esetleg életkorával kapcsolatos szerepével?

7. A birituális temető biológiai nem és életkor szerinti összetétele a rítus összefüggésében

A balatonszentgyörgyi Faluvégi dűlőben feltárt, badeni birituális temető egészét figyelembe véve az életkor és a biológiai nem szerinti összetétel az egyes rítusokon belül a következőképpen alakul (18. kép: térkép a 24. oldal után).

A balatonszentgyörgyi temetőben csontvázasan eltemetett egyének száma 42 fő (100%). A 15 év alatti egyének nemét nem lehetett meghatározni. A 0-14 éves korosztályba összesen 25 egyén sorolható (60%). Ebből fél év alatti 3 fő (777, 1184, 1214. str.); 0,5-1 évesek: 3 fő (768, 1168, 1196. str.). 2-3 évestől 3-5 éves korig: 7 fő (760, 761, 1201, 1221, 763/2, 793, 1211. str.). Egy 4-6 éves volt az 1202. sírban. Az 1182-775. hármass temetkezésben 3, hét év alatti gyermek nyugodott. 7-8 és 9-10 éves kor közöttiek: 4 fő (1216, 763/1, 1171, 1172. str.). 7/8 és 14 év közöttiek: 4 fő (1210, 1220, 807, 1183. str.).

A 15-19 éves (juvenis) korosztályba két személy tartozott (5%). Ebből a 774/1. biztosan nő, az 1213. számú feltehetően nő nemű volt.

A felnőtt személyek legtöbbje adultus (konkrétan 20-39 éves), 8 fő (19%). Biztosan férfi az 1207. sír halottja. Nők: 1193, 774/2, azaz két ember. Bizonytalan nő meghatározással és 20-29 éves korról számolhatunk a 802, 767. sírokban. A kevés csont miatt meghatározhatatlan a biológiai nem 3 esetben (769, 762, 1209. str.). Maturus volt 4 fő (9%): ebből a 757, 800, 1223. biztosan nő, a 794. telepgödörtemetkezés férfi. Az egyetlen 60 év feletti férfi (senium) a 780. sírban feküdt (2%).

Nem volt meghatározható sem a nem, sem az életkor két sírnál 825, 1194. str. (5%).

A birituális temetőben 31 egyént (100%) temettek el hamvasztásos rítus szerint feltárásunk alapján. Ebből a rítusvariáns (urnás vagy szórt hamvasztásos) nem ismert 4 jelenségnél. Az 1167. str. esetében a kevés hamv alapján nem ismerjük a kor és nem adatot sem (3%).

Újszülött temetkezési helye volt az 1181. str. Az 1212. str. kettős sírban az egyik elhunyt 6-7 éves volt, a másik 20-39 éves nő (?). Az 1186. str. 15 év feletti személy sírja, akinek nemét nem sikerült megállapítani az antropológusnak. Tehát 2 gyermek (6%) és 2 bizonytalan nemű felnőtt (6%) van a hamvasztásos rítus kategóriában.

A szórt hamvasztásos rítusú temetkezések közül a 15 év alatti gyermeksírok száma: 6 db (19%). Részletesen: 2-4 évesek: 1170, 1162, 809. str.; 6-7 éves: 782. str.; 7-14 éves: 785. str. A 783. kettős szórt hamvas sírban a 783/1. 5-6 éves gyerek volt. Ebben a rítusváltozatban az adultus felnőttek (5 fő, 16%) nemét nem lehetett egyértelműen meghatározni 2 esetben: 792. str. (juvenis/adultus); 803. str. Feltehetően nők voltak a 779, 783/2. és a 786. egyének.

Az urnás hamvasztásos rítusú sírokon belül nem volt meghatározható a nem és az életkor az 1166. sírban. 15 év alatti urnás gyermekek száma 6 fő (19%). Ebből 0-6 éves: 1169. str., 2-4 éves: 1155. str. és kettős urnásból az 1188/1. str. 4-6 éves: 1164. str., 9-14 éves: 1165. str., 7-14 éves: 1187. str. Az urnás adultus felnőtt egyének száma: 8 fő (25%). Az elhunyt neme bizonytalan (806. str.), feltehetően nő volt 5 fő (1215, 788, 1163, 1188/2, 1219. str.). Férfiakat temethettek a 781. és 787. sírokba.

A badeni birituális temetőben összesen 73 egyén maradványait hozta felszínre az ásás. A gyerekek (Inf. I-II.) száma összesen 39 fő: 25 csontváz, 6 szórt hamvas, 6 urnás, 2 hamvasztásos (rítusvariáns nem ismert). Korhasztásos rítussal az újszülöttől 14 éves korig temettek el gyerekeket, de a feltárás alapján a 7 év alattiak voltak többségben. Urnás és szórt hamvasztásnál is megtalálható a 2-14 éves korosztály. Talán azt jegyezhetjük meg, hogy a szórt hamvas sírokban nem talált 2 év alatti gyermeket

az antropológus. A rítus és az életkor összefüggésében kimutatható, hogy 15 év alatti gyermekeket bármelyik rítussal eltemettek.

2 fő juvenis korú nő volt a temetőben csontvázas rítussal. 15 felnőtt embert temettek el korhasztásos rítussal, ebből 5 biztosan nő, 3 feltehetően nő, 3 férfi, 3 elhunyt nem meghatározható nemű. A felnőttek életkora: 1 senius, 4 matusus, a többi adultus korú. A nők a 15-59 éves korosztályt képviselték, ebből kettő személy volt 40-59 éves (matusus). Itt a 60 fölötti korosztályra nincs adatunk. A csontvázasan eltemetett 3 férfi életkora 20-39 éves, 50-59 éves és 60 év feletti. 2 személynek nem volt meghatározható sem a kora, sem a neme a tárgyalta rítussal.

Összesen 15 felnőtt (5 szórt hamvas, 8 urnás, 2 hamvasztott) hamvasztásos rítusú egyénünk van, akiknek a nemét az égetés miatt nem lehetett egyértelműen meghatározni. 3 nőt feltételezünk a szórt hamvasok és 5 nőt az urnások között. 2 férfi halott hamvait rejthette urna. A hamvasztásosak között nem került elő 40 évesnél idősebb személy sírja! Kérdés, hogy ez egyfajta jellegzetesség-e a temetési rendben, vagy a lelőhely adathiánya miatt van? (A bolygatás miatt hiányos vagy teljesen elpusztított sírok adatát nem ismerjük.) Ugyanis volt még 3 nem ismert korú és nemű hamvasztott egyén (ebből kettő urnás) a temetőben.

A temetőben feltárt összesen 30 felnőtt egyénből 5 férfi, 18 nő, a többi ismeretlen nemű. Az életkor összegezve a felnőtteknél 1 fő senius, 4 fő matusus, 20 év felett, ill. adultus 23 fő ismert. Az első két életkori kategória csak a csontvázas rítussal volt összefüggésben.

Összesítve a fenti adatokat a balatonszentgyörgyi badeni birituális temetőben 39 gyermek (53%) 30 felnőtt (41%) és 4 ismeretlen korú és nemű egyén (6%) adja ki a 73 eltemetett személyt. Ezen felül rendelkezünk 7 embercsont nélküli sírmaradvánnyal ismeretlen rítussal. A 804. feltehetően hamvasztásos sír hamvak nélkül, ahol nem ismerjük az elhunytak számát.

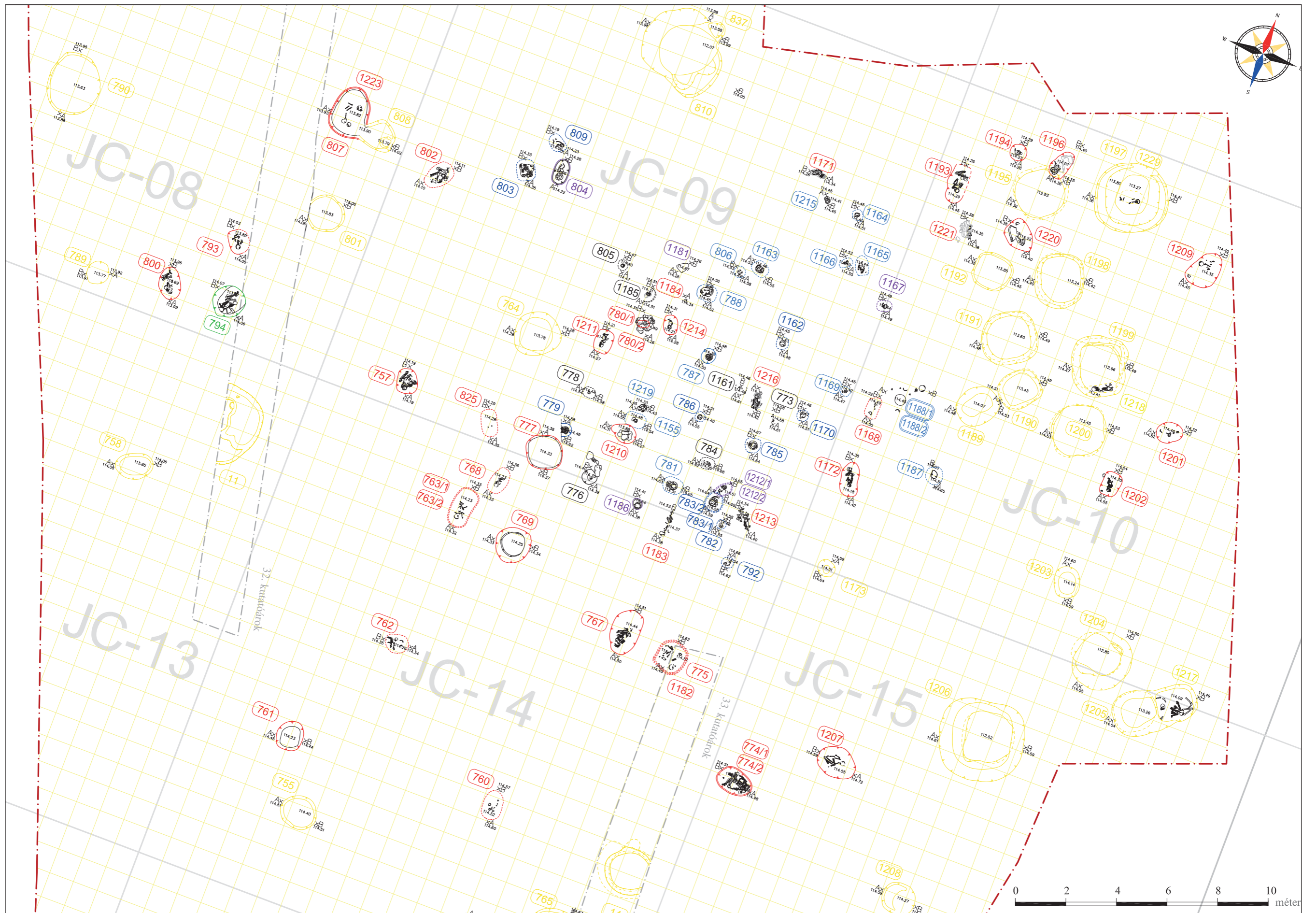
Külön kategóriát képeznek a többes temetkezések, amelyek előfordulnak mindegyik rítusban.

8. Többes temetkezések a birituális temetőben

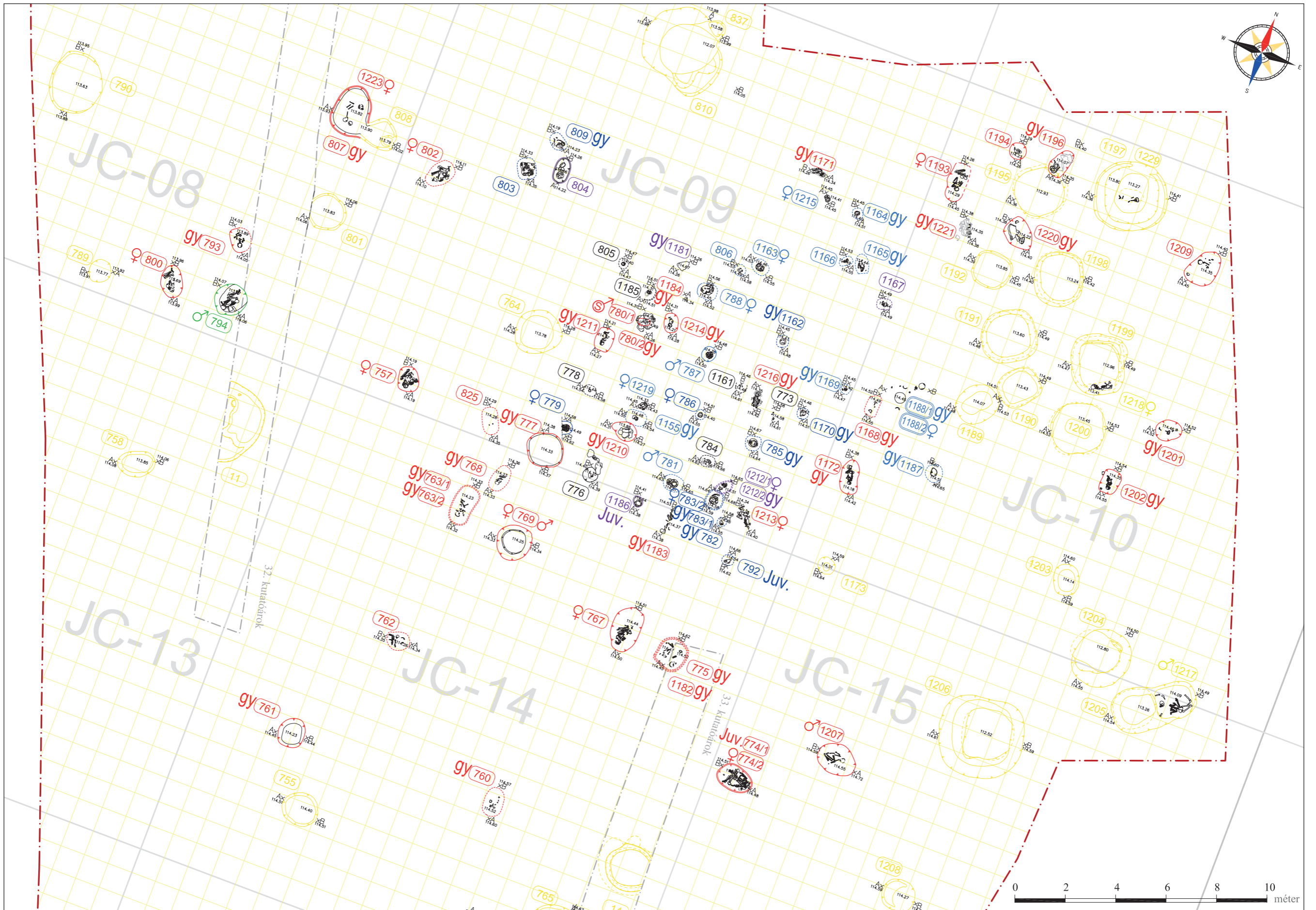
A csontvázas rítuson belül 3 kettős sírunk van, amelyekben megtalálható a felnőtt (40-59 éves) nő és 9-14 éves gyermek (807-1223. str.), különböző életkorú nők (15-19 és 30-39 éves, 774. str.), valamint két gyermek (3-5 és 7-10 éves, 763. str.). Azonban nincsen férfival eltemetett nő vagy gyermek! Egyetlen hármassal van adatunk három, 7 év alatti gyermekkel (775-1182. str.). A fenti adatokból is látszik, mennyire változatos a kettős korhasztásos temetés az elhunytak korát és nemét tekintve.

Három kettős temetkezés ismert hamvasztásos rítussal. A 783. sírban egy 5-6 éves gyermek és egy 20 év feletti felnőtt szórt hamvai nyugodtak. Érdekes, hogy közvetlenül mellette és a szubhumusz azonos szintjén feküdt az 1212. számú, pontos rítusvariáns nélküli hamvasztásos sír, amely hasonló korú személyek temetkezése. Az 1188. urnasírban az előbbiekhöz hasonló korú és nemű elhunytak maradványai voltak. A lelőhelyen feltárt, kettős hamvasztásos sírokban lévő egyének életkora közel azonos: 20-39 éves felnőtt (feltehetően nő) és egy kisebb gyermek (2-7 éves). Csupán ezt a következtetést vonhatjuk le a kevés számú esetből, ami nem ad okot egy általános érvényű temetkezési gyakorlat feltételezésére. Azonban az sejthető, hogy a többes temetés háttérében erős családi kötődés állhatott.

A többes temetkezések térbeli elhelyezkedése a temetőn belül a következőképpen írható le: a kettős csontvázas sírok közül a 807-1223. str. sír (nő+gyermek) a temető ÉNy-i szélén, a 763. kettős gyermek sír a középső sírtömb DNy-i szélén volt. A 774. kettős női sír a temető déli szélső sírsorában helyezkedett el. A hármassal gyereksír a középső sűrű tömb és a déli szélső sírok között volt. (Lehet a középső tömb déli szórt folytatásának is tekinteni.) A kettős hamvasztásos sírok közül a 783. és az 1212. egymás mellett, egy É-D-i irányú vonalon feküdt a középső sírtömb DK-i szélén. E tömb egyik keleti szélső sírja volt az 1188. kettős urnasír.

6. kép: A balatonszentgyörgyi badeni birituális temető temetkezési rítus szerinti összesítő térképe. (Somogyi Krisztina tervei alapján készítette: Pájer Tímea, Meridián Kft. Szekszárd)

18. kép: A balatonszentgyörgyi badeni birtuális temető életkor és biológiai nem szerinti térképe. (Somogyi Krisztina tervei alapján készítette: Pájer Tímea, Meridián Kft. Szekszárd)

A kettős sírok elhelyezkedéséről összefoglalóan azt állapíthatjuk meg, hogy a temető szélső sírjai között és az ún. középső tömb külső (déli és keleti) ívében voltak. A temetőn belül elszórtan, nem egy csoportban, azaz nem egymással összefüggésben helyezkedtek el.

Összefüggést esetleg a közeli sírokat figyelembe véve lehetne keresni. (A genetikai vizsgálatok fényében lehet ennek jelentősége.) Például a 774. kettős női sír egyetlen szomszédja 2,5 m-re KÉK-re egy 20-39 éves férfi sírja (1207. str.), akit szintén fejjel kelet felé helyeztek örök nyugalomra. A 775-1182. str. hármás gyereksírnak csak egyetlen szomszédos sírja volt feltárva, ez a 767. női sír keleti irányban. A 763. kettős gyereksírnak a szintén csontváz, 20 év feletti felnőtt sír (769.) és a 768. str. (egy év alatti gyerek) volt a környezetében. A többi sírt talán nem érdemes külön említeni, mert kissé elkülönülő, szélső sírnak látszik (807-1223. str.) vagy éppen az ellenkezője, többféle rítusú temetkezés volt körülötte.

9. Térbeli elhelyezkedés a rítusok, a biológiai nem és életkor összefüggésében

E fejezetben a teljes birituális temetőt vizsgáljuk. A temetőterképen (6. és 18. kép) jól látszik, hogy a temető belsejében találhatóak a hamvasztásos rítusú sírok. Az urnások a belső megmaradt tömb minden részén megtalálhatóak voltak (kivétel talán a DK-i?). A szórt hamvasakat a tömb középső, déli és DK-i részében láthattuk. Elkülönülve maradt meg a 803, 809, 804. sírok csoportja, amelyeken belül a 804. is lehetett szórt hamvas az edények elhelyezkedése alapján, bár a hamvakat nem találtuk meg. Erre a jelenségre a fejezet végén még visszatérünk.

Csontváz rítusú sírok a belső tömbben is voltak, ezen belül elhelyezkedésüket inkább rendszertelennek nevezhetjük. Egyértelműen megfigyelhető, hogy a temető feltárt sírjai a külső íven csak csontváz rítusúak. A gödörbe történő szabályosan eltemetés csak a temető szélén fordult elő. A 794. gödörbe temetett egyén felnőtt (maturus) férfi volt (19. kép).

A különböző korú és nemű egyének egyes sírjának térbeli elhelyezkedésében (18. kép) sem lehet különösebb szabályosságot észrevenni a temetőn belül. Gyereksírok a feltárt temető minden részén előfordultak. A kevesebb számú felnőtt temetőn belüli helyzete elszórt, a temető külső sírjai között és az ún. belső tömbben, annak külső és belső részein is megtalálhatóak voltak (egy vagy több). A csontváz, ill. hamvasztásos felnőtt sírokra ugyanez a szórtág, rendszer nélkülség mondható el. Talán az tűnik fel, hogy a temető ún. belső tömbjében néhány csontváz sír feküdt csupán. Ezek egyike a kőkupacos borítású, a temetőben legidősebb ember sírja, aki férfi volt (780. sír). Az is szemet szúr, hogy e sír

19. kép: A 794. temetkezés gödrének metszete (Fotó: Cserép Tamás, RRM)

környezetében nincs csontvázas női sír, csak gyerekek. Az egyetlen szomszédos, hamvasztásos sír elhunytjának nemét, korát nem ismerjük. Felnőttek (és további gyerek) a 780. sír tágabb környezetében voltak hamvasztással (20. kép).

20. kép: A 780. sír környezete É-ről (Fotó: Papp Zoltán, RRM)

A fent említett ún. sírpárok (kettős 774. és 1207. str., 767. és hármás 775-1182. str.) szóba kerültek már a többes temetkezés és szomszédja értelmezésben. Továbbá a temető horizontális szerkezetének elemzése során, mint egymáshoz legközelebbi és a többtől elkülönülő sírok. (Rítusukat tekintve csontvázasok.)

A további, esetleg térbeli csoportnak nevezhető sírokat nézzük meg az életkor és nem tekintetében. A temető nyugati szélső, három sírja között a 794-es 50-59 éves, gödörbe temetett férfi, a 800. str. 40-49 éves nő és a 793. str. 3-5 éves gyermek temetkezését emelhetjük ki. (A nő és gyerek egyforma tájolással, a férfi ezektől eltérő irányítással volt fektetve. Az előbbi kettő alig tér el a temetőben szokásos D-É tájolástól. A 794. str.-é viszont egyértelműen más volt; lásd 10. kép)

A temető ÉÉNy-i szélén, az ún. belső tömbtől térben elkülönülve, a szubhumusz ugyanazon szintjén tártuk fel a 20-39 éves nő, a 2-4 éves gyermek szórt hamvas rítusú sírját (803, 809. str.). A harmadik, 804. str. számú sírban hamvakat nem találtunk, de az edények elhelyezése hamvasztásra utal (21. kép). Az egyező rítus és az életkor miatt felmerül, hogy rokoni, családi kapcsolat lehetett az elhunytak között. A térbeli és szintbeli egyezés, közelség utalhat arra, hogy egy időben temethették el őket? A 804. sír esetében kérdés, hogy a hamvak szándékosan nem kerültek bele a sírba? Vagy nem őrződtek meg, ezért nem tudtuk feltárni? Ha nem temették el a hamvakat, akkor beszélhetünk-e szimbolikus temetkezésről csak ebben az esetben?

21. kép: A 803. 804. 809. sírok csoportja (Fotó: Balla Krisztián, RRM)

10. Az egyes temetési rítusok jellemzői a balatonszentgyörgyi temetőben

A Balatonszentgyörgyön feltárt birituális temető egyes rítusainak jellemzőit mutatjuk be az elemzés további részében.

10.1. A szórt hamvasztásos rítus

A temetőben 29 hamvasztásos sír vagy sírmaradvány ismert. Szórt hamvasnak értékeltünk 10 jelenséget (779, 782, 783, 785, 786, 792, 803, 809, 1162, 1170. str.), amelyek közül a 783. kettős temetkezés. A 11 elhunytból hat 15 év alatti gyerek, egy 15 év feletti juvenis, négy 20-39 éves felnőtt (adultus) volt. A biológiai nem az utóbbiak között 3 feltehetően nő.

A szórt hamvas sírok csak a temető szűkebb belső tömbjében, annak főleg déli, DK-i és K-i részén helyezkedtek el. Egy elkülönülő csoport van még a temető ÉÉNy-i szélén (803, 809, a 804. str. hamvak nélkül, lásd *11. kép*). A sírok csak a szubhumuszrétegbe mélyedtek le, valós sírgödört nem figyeltünk meg. A sírokban a hamvakat egy kupacban helyezték el. 7 sír tartalmazott edényeket, további tárgya(ka)t.

A 783. kettős sírnál a kalcinátumot két külön zacskóba szedték fel az ásatáson, a két személy hamvai egymástól elkülönülve lehettek. Itt egymás mellett két lefelé fordított tál darabjait találtuk. Valószínűleg egy-egy halott (20 év feletti nő? és 5-6 éves gyerek) hamvait egy-egy tállal fedték be. A sírban egy 3. edény, korsó is volt, melynek helyét nem ismerjük. Bármelyik személy mellé teheték ezt a 3. edényt a megfigyelhető mellékletadási szokások alapján. A hamvak között kicsi kovaszilánk került elő. Sajnos nem tudjuk, melyik személy hamvai között volt.

A 779. str. számú sírban (20 év feletti nő?) a hamvakra egy korsót helyeztek, melyeket tállal fedtek be. A tál mellett egy másik korsó is volt. A felszedés során egy rézlemez töredék, a restaurálás során egy orsógomb került elő. E tárgyak pontos helyét nem ismerjük. A 782. sírban (7-14 éves) a hamvakra tett bögre darabjai maradtak meg. A 792. juvenis sírban szintén bögre állt a hamvkupac mellett. További oldaltöredékek utalnak egy nagyobb méretű edényre (hombár?). A 785. sírban (7-14 éves gyerek) a hamvak tömbjét tállal fedték be. Valószínűleg egy bögre is volt a hamvakon. A töredékesen megmaradt 2. tál sírbeli helyzete nem rekonstruálható. A hamvak között itt egy háromszög alakú kova penge hegyét találta az antropológus.

A 803. str. (20-39 éves személy sírja az ÉÉNy-i elkülönülő csoportban) nagy számú edényt tartalmazott, 6 edény darabjai őrződtek meg! Az edényeket részben a hamvakra, részben azok köré helyezhették el. Az edénykészlet tagjai: 2 korsó, 3 tál (egyik kétosztatú), 1 bögre/korsó. A mellette lévő 809. szórt hamvas rítusú kisgyermek (6-7 éves) sírt munkagépünk bolygatta meg. A hamvak mellé lehetnek állítva a kisedények egymás mellé (korsó, tálka), a 3. nagyobb edényből (hombár) töredékek maradtak in situ.

Volt olyan temetkezés a temetőben, ahol nem találtunk edénymellékletet a hamvkupac felett/környezetében (786. str., 20-39 éves nő?; 1162. és 1170. str. 2-4 éves gyerekek). Viszont a 1162. str. kisgyermek hamvai között valószínűleg a viselet részét képező, leheletvékony, pontozott szélű kagylólemez töredékeit találta az antropológus.

A balatonszentgyörgyi lelőhelyen a szórt hamvas rítusú sírokban jellemző temetési szokásnak tűnik, hogy a hamvakra edény(ek)e)t tettek és/vagy borítottak szájjal lefelé. Előfordult, hogy az edényt vagy edényeket a hamvak köré vagy részben azokat fedve helyezték el. Egyetlen korsó/bögre is lehetett a hamvakon (782. str.). A tállal vagy tálakkal való lefedésre több példa van. Korsó/bögre és tállal/tálakkal való fedés esetei: 783, 779, 785. str. Több tál, több korsó volt a 803. temetkezésben.

Orsógomb és egy rézlemezke (gomb?) töredéke egyetlen sírban került napvilágra (779. str., 20 év feletti nő?), itt két korsót találtunk a fedőtál mellett. A hamvak között pici kova szilánkot talált az antropológus két esetben. Talán a túlvilágra szánt eszközök voltak. A 783. kettős sírban nem tudjuk, melyik személyé lehetett az eszköz. Inkább a gyermekhez tartozhatott, ha a 785. sírt (7-14 éves gyermek) vesszük analógiának a szórt hamvas rítuson belül. Az 1162. str. kisgyermek hamvai között talált pontozott szélű kagylólemez töredékei a viselet részei lehetnek (haj- vagy ruhaviselet, ékszer)?

A korsó vagy bögre lehetett az a jellemző használati tárgy, amelyet a túlvilágra szántak. Ez bármely életkorban elhunyt sírjában megtalálható. A tál/ak a hamvak lefedését szolgálták. A hombárok funkcióját nem ismerjük, mert csak darabjaik kerültek elő. A 809. bolygatott sír esetében a bögre és tálka lehetett a melléklet, a hombár funkciója itt is kérdéses (lefedés?).

A szórt hamvas sírok lehetséges edénykészlete az elemzett sírok alapján a következő: 1 korsó; 1 korsó/bögre; 2 tál+korsó/bögre; 2 korsó+1 tál; 3 korsó+3 tál! (803. str.); 1 bögre+1 hombár; 1 korsó+1 tálka+1 esetleg hombár. Összefoglalva az edénykészlet összetétele egységes képet mutat, a darabszámban van eltérés (általában 1–3 db). Mindenképpen ki kell emelni a 803. str. megmaradt 6 db-os edénykészletét benne egy kétosztatú tállal, ez az egyik legtöbb edényes sír az egész temetőben! (Hogy ennek van-e köze a sír térbeli elkülönülésének a temetőn belül, nem tudjuk.)

Az orsógomb összefüggését a biológiai nemmel vizsgálni kell a többi rítus vonatkozásában, hogy a bizonytalan nemű egyéneket meg lehessen határozni a leletanyag alapján. Ez a szórt hamvas rítussal összefüggésben nem sikerült.

10.2. A urnás hamvasztásos rítus

A balatonszentgyörgyi birituális temetőben 14 urnás hamvasztásos temetkezést tártunk fel, amelyek közül egy személy hamvait 13 objektum tartalmazta (781, 787, 788, 806, 1155, 1163, 1164, 1165, 1166, 1169, 1187, 1215, 1219. str.). Az 1188. str. pedig kettős sír volt. A 15 elhunytból egynek nem volt meghatározható a biológiai neme és életkora (1166. str.). 15 év alatti gyermek (Inf. I-II.) 6 személy, akik a 2-6, ill. 7-14 éves korosztályt képviselték. 8 adultus korú felnőttet hamvasztottak el és helyeztek urnasírba, akik közül kettő férfi, a többi nő lehetett. (A nemmeghatározás bizonytalan a hamvasztás miatt.)

Az urnás sírok a temető ún. belső tömbjében fordultak elő, az 1187. sír ettől kissé távolabb keletre feküdt. A tömb északi felében ez a rítus alkotott többséget. Az ásatáson a temető ÉÉK-i szélén kissé

különálló csoportnak véltük az 1164-1167, 1215, 1171. sírokat, amelyek közül az 1171. csontvázas, a temetőben eltérő tájolású halott volt. Az 1167. sírt pontosabb rítus nélküli hamvasztásosnak határoztuk meg. A többi urnasír volt (22. kép).

22. kép: Az 1164-1167, 1171, 1215. sírok csoportja (Fotó: Papp Zoltán, RRM)

Az urnasírok a szubhumusz rétegbe mélyedtek. Egy esetben sem figyeltünk meg tényleges sírfoltot vagy sírgödröt. Kerámia (és hamvak) jelezték a sírokat, amelyeket körbentünk (23. kép). Nem fordult elő, pontosabban nem őrződött meg kőpakolás ezzel a rítussal. Mindegyik sír tartalmazott edényt, hiszen az urna a temetési gyakorlat része. A temetkezések eltérő mértékben bolygatottak voltak, ezért az edénykészlet kevés esetben rekonstruálható teljes biztonsággal.

23. kép: Szomszédos urnasírok a temetőben (806, 1163. str.) (Fotó: Cserép Tamás, RRM)

Vélhetően az összes edényről van adatunk a 781. sírnál, amelynek legfelső részét vitte el a kotró. Az amfora típusú urna a hamvakon kívül orsógombot és 2 db retusált köeszközt rejtett. Valószínűleg egy korsó/bögre is volt az urnában. Az urna mellé egy tálfazekat helyeztek a temetés során. Esetleg valamelyik álló edény szájában lehetett az a tál, amelynek eredeti helyzete nem ismert. A tál talpának egy része megvan, tehát nem szájjal lefelé boríthatták az urnára. A 787. sír eredeti edénykészletét is meghatározhatjuk a munkagép okozta sérülés ellenére. Az amfora típusú urna száját talpával lefelé lévő tállal fedték be. A hamvak között kalcinálódott állatsonttöredékeket különített el az antropológus, amelyek az archeozoológiai vizsgálat szerint szarvasmarha és két további emlősállat csontjai.⁵

A recens bolygatás és sérülés miatt az alábbi esetekben nem feltétlenül vált ismertté az összes, sírba tett edény. A 788. sírban amfora típusú urnát szájával lefelé fordított tállal fedték be. Az urnában lehetett a kisebb edényke (bögre). A 806. sírban csak az urna, valószínűleg hombáredény alja maradt meg a hamvak egy részével. Ugyanezt mondhatjuk az 1187. sírról is. Ahogy az 1215. sírról annyit tudunk, hogy a hamvak és egy edény volt az urnában. A 3. edénynek típusa, sírbeli helye sem határozható meg. A temető centrális helyén fekvő 1155. számú gyereksír (2-4 éves) minimum 5 edényes volt. Különlegessége, hogy a hamvakat egy ún. ansa cornutás fülű korsó tartalmazta. Hombár, egy kisedény, egy tál és egy atipikus edény egy-néhány darabja maradt csak meg az edénykészletből. Az 1219. sérült sírban egy alacsony kebles edény és valószínűleg a fedőtál maradt meg. Figyelemre méltó, hogy egy dörzskőnek meghatározott kőtöredék volt a hamvak és edénytöredékek között. Ez az egyetlen eset, amikor urnasírban követ találtunk. Kérdéses, hogy a tárgy mellékletnek tekintendő vagy kőpakolás része volt-e?

Az 1163. sírban hombár típusú urna alja maradt in situ. A bontási anyagban tál, bögre és egy atipikus edény szerepelnek, amelyek a máshol megfigyelt, tállal fedett urnára és egy kicsi (folyadékkal kapcsolatos?) edényre mindenképpen utalnak. Az 1164. str. egy 4-6 éves gyermek bolygatott sírja, amelyben tál tartalmazta a hamvakat. Esetleges fedőedény nem őrződött meg. Az 1165. sír erősen bolygatott volt, a hombár típusú urna és egy, az urna befedésére szánt tál darabjait találtuk csak meg. A rendkívül hiányos 1169. sírban hombár típusú urna és két bögre darabjai bizonyára nem az összes edényt alkotják.

Az egyetlen kettős sírban (1188. str.) különálló edényben helyezhették el az adultus felnőtt és a 2-4 éves gyermek hamvait. Utóbbit korsóban, az előbbi egy hombár típusú urnában, amelynek alján a hamvak alatt egy vörös csonkakúp alakú orsógomb volt. A felnőtt hamvai között két kovaszilánkot talált az antropológus.

A bolygatások ellenére úgy tűnik, jól meghatározható az urnás sírok temetési gyakorlata. Egy nagyobb méretű edénybe (amfora/hombár/fazék) helyezték a hamvakat. Kivétel az 1164. str. 4-6 éves gyereksírban, ahol tál volt az urna. Kivételes eset, hogy az ansa cornutas füles korsó tartalmazta a hamvakat az 1155. sírban. Ugyanígy az 1188. kettős sírban talán az elhunyt gyermekhez igazították az edénytípust is, mert hamvait korsóban temették el. Az 1219. adultus női (?) sírban kebles, alacsony széles szájú edényt használtak erre a célra.

A nagyedényt egy tállal fedték be, amelyet vagy talppal lefelé tettek bele az urna nyílásába (787.), vagy a tálat szájjal lefelé fordítva borították az urnára (pl. 788. str.). Kísérőedény, ahogy a szórt hamvas síroknál megfigyeltük, korsó/bögre került elő az urnából (788. str.). A 781. sírban további edényt állítottak az urna mellé (4. edény). Az 1163. sírban is 4 edény darabjai kerültek elő (az urnát is beleszámítva). Az 1169. erősen bolygatott sírban az urnán kívül két korsó darabjait ismerjük. De nem tudjuk, hogy mindkét kisedény az urnában volt-e?

A Balatonszentgyörgyön feltárt urnasírok edénykészletének alapegysége az urna (nagyedény) és a fedőtál: amfora+tál (787.), hombár+tál (1165, 1166.), fazék (kebles edény)+tál (1219.). Amfora típusú

⁵ Köszönjük Rácz Piroskának és Gál Erikának a meghatározást.

urna volt még a 806. sírban. Hombáredényt használtak urnaként az 1187, 1215. sírban és az 1188. kettős sír felnőtt halottja esetében. Jellemző lehetett a három edény: amfora+(fedő)tál+bögre (788.). Minimum 4 edényes sírok is előfordultak: amfora +korsó/bögre?+tálfazék+tálka (781.); hombár+bögre+tál+atipikus edény (1163.). Az 1155. gyereksírban minimum 5 edény (korsó (urna), hombár, kisedény, tál, atipikus edény) töredéke maradt meg. Ez viszonylag magas edényszám az urnasírok között és a temetőben is!

Az urnasírok közül két esetben volt más leletanyag az edényeken kívül. A 781. és az 1188. kettős sír felnőttjénél ugyanazt a szokást figyeltük meg, orsógombot és apró kovaszilánkokat helyeztek el mellékletként. Azonban a biológiai nem meghatározása kissé bizonytalan a hamvasztás miatt: a 781 férfi, a 1188. nő lehetett esetleg. A bizonytalanság miatt nem tudjuk nemspecifikus mellékletként értékelni az orsógombot és a kovaeszközöket. Az 1219. sír edénydarabjai között dokumentált kötőredékről nem dönthető el a sírbolygatás miatt, hogy az urnába helyezett dörzskőről van szó, vagy egy megmunkált kőnek utólagos felhasználásáról kőpakolásként. Utóbbira ugyanis volt példa a csontvázas sírok között. (Lásd a fejezetet és Miklós Dóra geológus tanulmányát!)

Ha az edénykészletet az elhunyt életkorával és nemével hasonlítjuk össze, az urnasírokon belül az alábbi eseteket emelhetjük ki az általános (alapvetően nem életkor vagy biológiai nem specifikus) képből. Korsóba csak 2-4 éves gyerek hamvai kerültek (1181/2. egyén és 1155). Egy 4-6 éves gyermek hamvait ugyanakkor tál tartalmazta. A 7-9 évnél idősebb gyermekeknél nem látszik eltérés a felnőttekhez képest, hombáredényben voltak a hamvak, megmaradt a fedőtál vagy nem. Az 1169. sír 6 év alatti gyermekénél a hombáredényes urnán kívül még 2 db bögrével kell számolnunk, ami a temetőben általánosnak nevezhető edénykészlet (a korosztályban is megtalálható). A felnőtt elhunytak sírjai közül az 1219. feltehető női sírt említhetjük meg, ahol a hamvakat talán nem véletlenül egy kebles edénybe tették.

A szórt hamvas rítussal való összehasonlítás hasonló edénykészletet és lényegében hasonló minimális edényszámot eredményez. Alap edénykészlet 1-3 darab a hamvasztásos rítusokban. Minimum 4 edény sírba helyezése inkább az urnasírokból figyelhető meg. Minimum 5-6 edényes sír mindkét rítusváltozatban előfordult, de ezek egyedi esetnek tűnnek. A tállal való lefedés az urnasírokból és a szórt hamvasoknál is megtalálható (az urna vagy a hamvkupac letakarása, megóvása a cél). Mindkét rítusváltozatban előfordult (1-2 esetben) orsógomb és kovaeszköz. A hamvasztott sírok alapján azonban nem derült ki, hogy ezek a tárgyak nemspecifikusak-e? Az orsógombok inkább felnőttekhez köthetők, kovák gyerekeknél és felnőtteknél is előfordultak.

A hamvasztásos rítusnál kell szólnunk azokról a sírokról, ahol az urnás vagy szórt hamvas változat meghatározása sem terepi, sem restaurátori megfigyelés alapján nem volt lehetséges. Ilyen sír az 1212. kettős sír és az 1167, 1181, 1186. str. jelenségek. Az 1167. sírban a hombár típusú urna és egy tál (valószínűleg fedőtál) töredékei kerültek elő. Az 1181. feldúlt kőpakolásos csecsemősírban csak hombár darabjai maradtak meg, ami nem szokatlan edény a korosztályban és a tárgyalt rítusban sem. Az 1186. feldúlt kőpakolásos sírban alig volt kalcinátum, melléklet egyáltalán nem. Az 1212. sír 2. edényéből csak kis töredékek kerültek napvilágra a bolygatás miatt. A hamvakat az 1. számú edényben, egy korsóban találták a restaurátorok. Ezek szerint mindkét halott hamvai ugyanabban az edényben voltak? Ez ellentmondana a szórt hamvas és az urnás rítusban ismertté vált egy-egy esettel, ahol az egyének hamvait elkülönítve kezelték (külön kupacban, ill. külön edényben voltak). Az ismerttetett 4 hamvasztásos sír adatai másban nem térnek el az ismert rítusváltozatú temetkezésektől.

Ugyanakkor egyértelműen mutatják a kőpakolás meglétét a hamvasztásos rítusban, ami a csontvázas rítussal való közös elem.

10.3. A korhasztásos rítus

A birituális temetőben 32 olyan temetkezési hely volt, ahová egy személyt korhasztásos rítussal temettek el (757, 760, 761, 762, 767, 768, 769, 777, 780, 793, 800, 802, 825, 1168, 1171, 1172, 1183, 1184, 1193, 1194, 1196, 1201, 1202, 1207, 1209, 1210, 1211, 1213, 1214, 1216, 1220, 1221. str.). További 4 többes temetkezés vált ismertté (15c kép).

A temető részének tekintjük a 794. str-t, ahol telepgödör jellegű beásásban erősen zsugorított helyzetben helyeztek végső nyugalomra egy felnőtt férfit. Az objektum betöltésében csak kövek voltak. A 794. str. jelenséggel együtt 37 temetkezési helyet sorolhatunk a tárgyalt temetési módhoz.

A korhasztásos rítusú sírokról az eddigi elemzés során már megállapítottuk, hogy a feltárt temető minden részében előfordultak. Sőt a temető külső ívében kizárólagosan voltak jelen. Csak a mélyebbre ásott csontvázak síroknak maradt meg sírfoltja és sírgödre (vagy csak sírfoltja vagy csak sírgödre). Ez összesen 13 eset. Néhány objektumban a halott fejjel közelebb feküdt a sírgödör széléhez (pl. 767, 774, 1196. str.).

A 15 kőpakolásos sír 2 kivételével korhasztásos rítusú volt. (Elképzelhető, hogy a kevésbé mélyen való elföldelés miatt maradt meg jóval kevesebb hamvasztásos rítusú sír kőpakolása.) A rendelkezésre álló adatok a csontvázak rítus dominanciáját mutatják a kőpakolás alkalmazásában. Az egyik kettős temetkezésnek is volt kőpakolása a kötödérékek alapján. Megfigyelésünk szerint a zsugorítva fektetett holttestet általában egyetlen nagy (és néhány kisebb) kővel borították be (pl. 1213, 1216, 1221. str.): az elhunytak között 2-9 éves gyermekek és egy juvenis korú egyén volt. Az 1196. csecsemősírnál az egész sírgödört borították be két nagy kővel. A temető legidősebb, 60 év feletti férfiemberének sírgödört kisebb kőkupaccal takarták. Ez volt az egyetlen ilyen formán kialakított kőborítás.

A csontvázasan való temetést minden életkori korosztályban alkalmazták, azaz az újszülöttől az időskorúig. Juvenis korú személyeket csak a csontvázak rítusban lehetett kimutatni. (A hamvasztás értelemszerűen roncsolja a csontokat, ezért kevesebb adat nyerhető ki, mint a csontvázakból.) A különböző életkorú, illetve biológiai nemű egyének elhelyezkedésében különösebb szabályosságot nem figyeltünk meg.

A fentiekben megismertük a csontvázak rítusú sírok temetőn belüli horizontális és vertikális elhelyezkedését, magának a temetkezési helynek adatolható sajátosságait (sírgödör, kőpakolás) és az eltemetett egyének (összesen 42 fő) biológiai összetételét (életkor, nem, 18. kép). Folytassuk elemzésünket a feltárt csontvázak állapotának bemutatásával.

10.3.1. A feltárt csontvázak állapota

8 db csontvázat értékeltünk jó megtartásúnak az ásatáson (761, 1196, 1193. str.), ezek közül 5 hiánytalanak is tűnt (794, 1172, 1202, 1211, 774. kettős sír). Továbbá a 800, 1193, 1216. str. közepes megtartással közel teljes, ép csontváz volt. Kéz- vagy lábfejek és/vagy egyéb kevés csont nem maradt in situ a bontás során 5 közepes megtartású váznál (757, 767, 768, 780, 802, 1207. str.). Az adatbázisba összefoglalóan az alábbi paraméterekkel vettük fel a 763/1. egyént, a 762, 793, 1171, 1183, 1196, 1213, 1214, 1221. str. jelenséget: bolygatott vagy részben felszívódott váz, de egyes vázrészek azonosíthatók/váz fele megmaradt. Nagyon hiányos vázként, kevés megmaradt csonttal szerepel az adatbázisban a 760, 761, 769, 777, 825, 1201, 1209, 807-1223. kettős sír, 775-1182. hármas sír, 1168, 1184, 1194, 1210, 1220, 763/2. egyén.

10.3.2. A halottak tájolása

Két erősen bolygatott sír esetében (825, 1194.) olyan kevés/töredékes csontanyag áll rendelkezésre, hogy az sem biológiai nem, sem életkor vizsgálatára nem alkalmas. Néhány vázcsont alapján legalább az elhunyt hozzávetőleges életkorát meg lehetett állapítani a 769. és az 1201. sír esetében. Egyik

objektumban sem maradt ránk melléklet. Ezért ezt a négy temetkezést nem vontuk be a fektetés-tájolás elemzésbe (a 37 sírhely 11%-a, a feltárt 42 elhunyt 9%-a).

A fent említett 4, adathiányos temetkezésen kívül voltak még olyan esetek, amelyekben alig maradt csont. Ezért az eredeti fektetés és tájolás ismeretlen. A temetőelemzésbe mégis bekerültek, mert mellékletre, kőpakolásra van adatunk. Ilyen az 1168. sír, ahol a felszedett 2. edény tömbjében találtak embercsontokat a restaurátorok. Néhány edénytöredék és egyetlen csont maradt meg a maximum fél éves gyermek csontvázából az 1184. sírban. A 777. újszülött bolygatott sírral ugyanez a helyzet, egy bögréje biztosan volt. A 1209. szintén bolygatott felnőtt (20–39 éves) csontváza mellett egy db okkerrögöt dokumentáltunk. Az egykor kőpakolásos 1210. sírt teljesen szétásták, egy tál töredéke maradt meg. Az 1220. számú jelenség egy 7-14 éves gyermek szédült sírja, több kő utal a kőpakolásra. Melléklete nem maradt meg. Összesen 6 db egyes temetkezésről van szó. Ha a hármás sír harmadik halottját ide vesszük, akkor 7 egyénünk van, akiknek egyáltalán nem tudható az eredeti temetési pozíciója (sírok 16%-a, feltárt halottak 17%-a).

A továbbiakban azokat a sírokat vizsgáljuk, amelyekben elegendő adatunk van a rítussal összefüggő jelenségekről (fektetés, tájolás, mellékletek), ill. azok valamelyikéről.

A feltárás során egyértelműen látszott, hogy a temetőben a fejjel dél felé, azaz a D-É-i irányú fektetés az általános (néhány fokos eltérést még ebbe a kategóriába soroltunk, pl. 767, 793, 800. str.). Összesen 18 esetünk van (757, 767, 763/1. egyén, 760, 761, 768, 793, 775-1182 (három gyerekből kettő), 800, 807-1223. kettős sír., 1172, 1183, 1193, 1196, 1202, 1211, 1214, 1221. str.). Ez a temetkezési helyek 49%-át és a 42 fő felét jelenti.

A 763. sír 2. halottjának helyzetéről sincs adatunk, mert csontjait az antropológus találta és határozta meg. Viszont a másik halott tájolásából és fektetéséből kikövetkeztethető a D-É-i tájolás és bal oldali zsugorított pozíció. Megjegyzendő, hogy talán apró eltérést mutat DDK-ÉÉNy felé a 793. és 800. str. számú váz a temető nyugati szélén a 794. telepődör-temetkezés mellett.

A tipikus tájólástól 9 temetkezés 10 halottjának irányítása tér el. (Ez a 37 temetkezési hely 24%-át és a 42 halott 24%-át jelenti.) Kelet-nyugati tájolás: 1171, 1207, 762. str. Fejjel DNy, lábbal ÉK felé fektetve: a 802, 794. DK-ÉNy-i fektetésű az 1213. str. Fejjel észak felé (É-D) került a sírba 1216. str. NyDNy-KÉK: 780. str. KDK-NyÉNy: 774. kettős sír.

A jellemző tájólástól való eltérés valódi hátterét (társadalmi/szociális/etnikai?) nem ismerjük. A balatonszentgyörgyi lelőhely régészeti, antropológiai adatait összevetve az alábbiakat fogalmazhatjuk meg: A D-É-i irányítás a temető egész területén megtalálható volt. Ehhez képest az eltérő tájolású elhunytak részben a temető külső sávjában feküdtek. Az előkerült sírok közül a délkeleti szélső volt a 774. kettős női sír. Mindegyik nőnek egy-egy korsót, az idősebb lábához közelebb orsógombot mellékeltek. Gyöngysort viselhetett valamelyikük. Ettől kb. 3 m-re feküdt a fejjel kelet felé fektetett 20-30 éves férfi (1207. str. megmaradt melléklet nélkül). A temető térbeli szerkezetét vizsgálva is feltűnt e két temetkezés különállása a temető szélén. (Nem tudhatjuk, volt-e szomszédos sír magasabb térszínen.)

A másik K-Ny-i tájolású, hasonló korú egyén a temető DNy-i felében volt, környezetében hiátussal. E sír (762. str.) megmaradt mellékleteiből a kova eszköz érdemel említést. A temető túlsó ÉK-i szélén nyugodott szintén fejjel kelet felé egy 8-10 éves gyermek csigagyöngyös nyakláncsal (rézhuzal töredékkel). E kőpakolás sír (1171. str.) térbeli helyzetében feltűnő, hogy hamvasztásos (főleg urnás) sírok csoportjának ÉK-i szélső sírja. E sírokat az ásás során különálló csoportnak érzékeltük, mert környezetükben nem találtunk sírokat (22. és 24. kép).

E három, K-Ny-i tájolású sírnak tehát maximum térbeli helyzete hasonló, szélső vagy külső sávban lévő temetkezések a temető feltárt részében. A mellékletek közül talán az 1171. igen vékony réz?huzal töredékét emelhetjük ki. Orsógomb, kova eszköz kevés volt a temetőben, de előfordult a hamvasztásos és csontvázas sírokban is.

24. kép: Az 1171. kőpakolásos és az 1215. urnasír a temető ÉK-i szélén (Fotó: Stunya Péter, RRM)

A tipikus tájolástól eltérő a 802. str. 20-25 éves női (?) halottjának DNy-ÉK-i tájolása. Ez a sír is a temető szélső sírjai közé tartozik, egy kettős csontvázas sír és egy szórthamvas rítusú, valódi sírcsoport (803. 804. 809. str.) között volt. Ugyanez a fektetése annak a férfinak, akit egy telepődör jellegű beásásba (794. str.) szabályosan zsugorítva helyeztek el. E gödör szomszédságában volt két olyan sír (793. kisgyermek és 800. 40-49 éves nő), akiknek a tájolása kicsit eltért az egyértelmű D-É-i iránytól (bár abba a kategóriába soroltuk) DK-ÉNy felé. Ez utóbbi három temetési hely is különálló csoportnak tűnt a feltárás során. Tágabb környezetükben üres, sekély gödöralkj maradtak meg.

DK-ÉNy-i fektetésű, kövekkel fedett volt az 1213. sír. A 18-19 éves nőt (?) hombáredény kísérte a túlvilágra. Sem a kőpakolás, sem az egyes hombáredény nem szokatlan jelenség a temetőben. Térbeli pozíciójában érdekes szempont lehet, hogy a temető belső tömbjének DK-i szélén volt hamvasztásos környezetben (alapvetően szórt hamvas rítusú sírok). A két kettős hamvasztásos sírt (783, 1212. str.) tártuk fel a szomszédságában (25. kép).

A 'hagyományostól' éppen ellenkezőleg, fejfelé észak felé (É-D) fektetett és kővel borított, 7-9 éves gyermeket nem kísérte számunkra maradandó anyagú melléklet (1216. str.). E sír a fent bemutatott 1213. sírtől ÉÉNy-ra 3,5 m-re helyezkedett el, egyértelműen szórt hamvas sírok által körülvéve!

A felsorolás végére maradt a 780. sír, ami több szempontból figyelemre méltó. Egyrészt az egyetlen megmaradt, kőkupaccal borított temetkezés. A legidősebb, 60 év feletti halott, aki történetesen férfi. Ehhez járult a NyDNy-KÉK-i irányú, az általánostól eltérő fektetés, valamint a temetés vagy egyéb utólagos rituálé során a kőkupac mellé helyezett korsó. A 780. str. halottjának jelentősége, szerepe az adott közösségen belül még inkább előtérbe kerül(het), ha a fél m-re É-ra talált, csak égetett állatcsontot (elhamvasztott állati részt?) tartalmazó edényt említjük (1185. str., 26. kép).

Fontos megfigyelés, hogy szinte az összes eltérő tájolás megtalálható a kőpakolásos sírok között. Ugyanakkor nem minden, a D-É-i iránytól eltérő tájolású elhunyt sírja kőpakolásos. A temetőben hagyományos D-É-i fektetéssel találkozunk az 1196, 1202, 1221. str. sírokban és 763. str. kettős sírban is, amelyeknél feltárható volt a kőpakolás (vagy annak maradványa).

Összefoglalva: az atipikus tájolás, úgy tűnik, nincs összefüggésben a biológiai nemmel és életkorral. Azonban azt megemlíthetjük, hogy 7 évnél kisebb gyermek nem volt D-É-től eltérő pozícióban. A temetőn belül a mellékletadás sem különösebben feltűnő, eltérő vagy különleges a D-É-i tájolású elhunytakéhoz képest. Az 1171. nyakláncának esetleges rézdarabkáját lehet kiemelni.

25. kép: A temető ún. belső tömbjének DK-i sírjai délről (Fotó: Papp Zoltán, RRM)

Sokkal inkább érdekes lehet az atipikus tájolású sírok térbeli elhelyezkedése: ezek a temető szélső sírjai között vagy a külső (az ún. belső tömbtől elváló) sávban fordulnak elő. Itt érdemes külön szólnunk a 794. str. telepgödör-temetkezéstről, ahol az eltérő tájolás és a telepgödör jellegű beásásba való elhelyezés esetleg összefügghetett egymással?

Érdekes az is, hogy az atipikus tájolású halottak hamvasztott sírok környezetében voltak az ún. belső tömbben. E két szempontot (külső pozícióban hamvasztásos rítusú szomszédsággal) 'vegyíti' az 1171. kőpakolásos sír a temető É-i szélén. Ugyanakkor a 780. str. kőkupacos idős férfi esetében talán nem is a környezet lehetett a meghatározó, hanem ehhez a halotthoz igazodott a környezet, a környékbeli temetések (26. és 27. kép)? Néhány esetben tehát az atipikus fektetéses csontvázas rítus alkalmazása és

26. kép: Az 1185. str., az 1211. és 1214. sírok a 780. sír körül (Fotó: Papp Zoltán, RRM)

27. kép: A 780. kőkupacos sír és környezete nyugatról (Fotó: Papp Zoltán, RRM)

a hamvasztásos rítus gyakorlata a közösség egyes tagjai vagy csoportja számára egyfajta közös nevező lehetett? Mindezt a kronológiai összefüggések vizsgálata nélkül vetjük fel!

10.3.3. Az elhunytak fektetése

A birituális temető csontvázas rítusú temetkezéseiben valószínűleg általános, mondhatni tradicionális a zsugorított pozíció és a bal oldali fektetés. A zsugorítás mértékét figyelve – az adathiányos eseteken túl – 3 kategóriát lehetett meghatározni: 1. 'normál', 2. erős, amikor a térdeket egészen a könyökig húzták fel. A 3. kategória, amikor a gerincoszlop és a combok inkább tompaszöveget zártak be. Az 1. kategóriába került a 793, 1172, 1214, 1221. str. A 762, 800, 1193, 1211. str. esetében a bokákat szinte a fenékhez (vagy ahhoz jobban irányulva) tették. A legtöbb, kategorizálható eset az erősen felhúzott lábbal való fektetést példázza: 757, 767, 768, 780, 802, 1171, 1202, 1207, 1216, 774. kettő halottja, 794. str. (telepgödör-temetkezés). A felsoroltak közül a legfiatalabb az 1202. sír 4-6 éves halottja kőpakolással a temető keleti szélén. A 3. kategóriának felel meg az 1213. str. juvenis nő DK-ÉNy-i tájolással, kőpakolással, valamint a közelében lévő 1183. str. 12-14 éves gyerek. A 807. str. gyermek a temető ÉNy-i szélén lévő kettős sír egyik halottja volt.

Az értékelhető kőpakolós temetkezésekben a 'normál' és az erős módon (780, 1171, 1202, 1216. str.) való zsugorítás fordult elő. Az 1171. gyerek esetében olyan extrém a test 'összecsomagolása', hogy egy viszonylag keskeny kő teljesen lefedte. Az 1216. kisgyermeket talán egy fokkal enyhébben, de még mindig nagyon magas térdpozícióval zsugorították és fedték le kővel. Az 1202. sírban is gyermek feküdt. A 780. str. azonban 60 év feletti férfi volt erős zsugorítással.

A temető 18 halottjának fektetési pozíciójáról nincs adat, mert hiányos, bolygatott csontvázról van szó (760, 761, 769, 777, 825, 1168, 1184, 1194, 1201, 1209, 1210, 1220, 1223, 763. sírban kettő gyermek, 775-1182.: 3 kisgyermek). Az 1196. csecsemősírt nem volt értelme kategorizálni.

A halottak fektetése kapcsán a karok, kézfejek pozíciójáról kevesebb adatunk maradt, mint a lábakat illetően, mert előfordultak a test felső részében hiányos vázak is, illetve nagyon töredékes megtartásúak vagy kimozdultak a karcsontok a bontás során. A kézfejek helyzetét ismerjük a 800. női sírban, ahol az arc előtt voltak. Így lehetett a 757. sírban, valószínűleg a 767. sírban is. A 794. telepgödörbe temetett férfi karjai összetéve, a kézfejek az arc előtt helyezkedtek el. Az 1213. sírban (18-19 éves nő) jól megfigyelhetően a bal tenyér az arc alatt volt, azon nyugodott a feje. A jobb kézfej az áll előtt lehetett. A 780. str. 60 év feletti férfi karjai szorosan a test előtt feküdtek, kézfejek az áll körül lehettek (de nem

maradtak in situ). Valószínűleg a 802. sír esetében is így volt. Hasonló a helyzet az 1202. gyermek jobb karocskájával is. Az 1171. gyereksírban a nagyon erős mértékű zsugorítás miatt a jobb kar a jobb lábán nyugodott. A bal kézfej a fej alatt lehetett. Az 1216. gyereksírban a jobb felkar szorosan a test előtt feküdt, a kézfejek nem látszottak. A bal kézfej az arc alatt lehetett. Az 1172. str. esetében a 8-10 éves gyermeknél kb. vállvonásban lehettek a kézfejek, csukló alatt keresztezve az alkarok. Az 1193. sírban a 20-29 éves nő jobb karja behajlítva a test mellett volt, a behajlított bal kar feljebb, kézfejjel az állhoz érve feküdt. Kissé eltérő az 1207. felnőtt férfi testhelyzete: a jobb kéz behajlítva, felkar a testen volt. A bal kar azonban a felhúzott térdek mellett kinyújtva feküdt. Ez a pozíció szokatlan a temetőben. Az 1221. sírban a 2-4 éves gyermek jobb karja derékszögben behajlított, bal kar behajlítva a felsőtesten lehetett. Ez az elhunyt azonban jobb oldalon zsugorított volt!

Az 1221. sírban megfigyelhető jobb oldali zsugorítás ellentmond az egyes temetkezések általános bal oldali fektetésének. A tájolás azonban ebben a sírban is a temetőben tradicionális D-É-i volt. Ismerünk még temetőbeli példákat közeli életkorú, szintén kőpakolásos temetkezésekről (testet takaró kövek). Térbeli helyzete a tárgyalt 1221. sírnak: a temető ÉK-i, csak csontvázas rítusú sírokat tartalmazó részében volt, ahol több kőpakolásos sír helyezkedett el. A régészeti és antropológiai megfigyelések sajnos nem világítják meg e kivételes, jobb oldali fektetésű, egyes temetkezés okát.

A jobb oldali fektetéssel jutottunk el a temető többes temetkezéseihez, amelyekkel részletesebben más szempontok szerint foglalkoztunk. Három csontvázas rítusú kettős temetkezést tártunk fel, ezekben az egyik eltemetett személy mindig jobb oldali fektetésű volt.

A 774. str., KDK-NyÉNy-i tájolású sírban szorosan egymással szemben feküdt két nő. Arcuk, testük összeért. Az északi, 1. számú, 15-19 éves nő bal oldalán, erősen felhúzott lábakkal nyugodott. A bal kart az állához tették, a jobb kar a hasán keresztben hozzáért a másik elhunyt könyökéhez. A 2. számú, 30-39 éves nő jobb oldali zsugorított helyzetű, erősen felhúzott lábakkal. A karok összetéve az állához húzva helyezkedtek el.

A 807-1223. kettős sír a temető ÉNy-i szélső, sajnos recens bolygatással érintett sírja volt. A halottakat egymással szembe fordított helyzetben temették el. Tájolásuk megegyező, D-É-i, azaz fejjel D felé. A 807. str. 9-14 éves gyermek jobb oldalára fektetett, zsugorított pozícióban volt a sír nyugati felén. Karja az állhoz lehetett húzva, a lábak inkább a fenék felé irányultak. A mellette eltemetett 40-59 nőnek a koponyáján kívül alig maradt csontja.

A 763. sír antropológiai vizsgálata eredményezte a 2. gyermek néhány csontját, amelyek a bolygatott sírban nem tűntek fel a hiányos csontok között. Mivel a kettős sírokban voltak jobb oldalra fektetett emberek, ezért a 763. sírt kettős sírnak értékeltük az elemzés során. (A terepi leírásban egyes sírként szerepelt.)

Hármas temetkezés csak a csontvázas rítusban fordult elő a temetőben, amelyet szintén Rác Piroska antropológusnak köszönhetünk. Minimum három, 7 év alatti kisgyermek csontjai voltak a 775-1182. str. sírban, amelyet kettős sírnak írtunk le az ásatáson. A két gyerek (csontváza) arca egymással szemben volt 20-25 cm távolságban és D-É-i irányban. Keleten a 775. str. bal oldalán zsugorított, az 1182. jobb oldalára fektetett gyermek. Sajnos a vázak rossz megtartásúak, töredékesek, hiányosak/bolygatottak voltak.

Mivel a fektetés módját a csontvázas rítusú esetek (személyek) 45%-ában nem ismerjük, további összefüggések, tendenciák keresése szükségtelen is. Az értékelhető tételek alapján azt feltételezzük, hogy a bal oldali zsugorítás az életkortól és nemtől független, általános temetési gyakorlat volt a Baden-komplexum Balatonszentgyörgyön ismertté vált temetőjében is.

10.3.4. Sírok megmaradt melléklettel

A 36 csontvázas sírből 25-ben maradt meg valamilyen lelet (757, 760, 761, 762, 763, 767, 774, 775. és 1182, 777, 780, 800, 802, 1168, 1171, 1172, 1183, 1184, 1196, 1202, 1209, 1210, 1211, 1213, 1214, 1221. str.).

A fentiek közül bár bolygatás, ill. valószínűleg recens eredetű sérülés, károsodás érte a temetkezést, a 'maradék' leletanyaggal, jobbra az edények töredékeivel dolgozhatunk. Az eredeti mellékletkészletet azonban nem tudjuk rekonstruálni. Ilyen esetek a következők: 760. str. (2 db tál), 761. str. (1 korsó), 762. str. (atipikus edény és egy kova eszköz), 767. str. (1 tál), 775-1182. str. hármás (1 bögre, 1 hombár, 1 mézskőgyöngy), 777. str. (1 bögre), 802. str. (1 tál, 1 hombár?), 1168. str. (2 db tálka, 1 db mézskőgyöngy), 1183. str. (1 tál), 1184. str. (1 bögre, 1 hombár, 1 füles fazék), 1223. kettős sír női halottja (1 fazék, 2 orsógomb). Határeset az 1209. str., ahol a testet olyan bolygatás érte, hogy tájolása-fektetése bizonytalan. A sírhelyen talált 1 okkerrög miatt került az értékelhető sírok csoportjába. A felsoroltak 12 sírhelyet (a korhasztásos rítusúak 32%-át), a hármás sír miatt 14 egyént (az összes csontváz 33%-át) foglaltak magukba.

A viszonylag mélyen fekvő sírokban (bár a munkagépes humuszolás néhol megsértette a csontváz legmagasabb részeit), remélhetőleg megőrződtek az elhunyt mellé tett (nem szerves anyagú) tárgyak: 757. str. (1 korsó), 800. str. (1 korsó). A 774. kettős női sírban: szintén 1-1 korsó járt az elhunytaknak. A mézskőgyöngy nyakláncot nem tudjuk, melyikük viselte. Az idősebb nő lábához közelebb orsógomb feküdt. Az 1211. számú, folttal is rendelkező sírban 3-5 éves gyermeket temettek el mézskőgyöngyös nyakláncsal és egy bögrével. A kőkupacos 780. sírban az elhunyt teste mellett nem volt melléklet, 1 db korsó a kőrákás mellett hevert. Az 1171. kővel takart testű gyermek többféle anyagú gyöngyből álló díszet viselt. Az ugyanennyi idős gyermeket az 1172. sírban egy edénnyel, egy kovaeszközzel és esetleg 1 gyöngyös karkötővel temettek el. Az 1196. sírban a fél év körüli gyermek sírját kövekkel fedték be. A fej környéki viselet része lehet 2 mézskőgyöngy, valamint 3, egymásba helyezett edényt mellékeltek. Az 1202. sír kőpakolásából csak töredékek maradtak, egyetlen bögrét találtunk a 4-6 éves gyermek sírjában. Az 1214. sírba egy fél év körüli csecsemőt fektettek, testén sok mézskőgyöngyös viseleti darabbal (esetleg takaróval?). A kis felsőtestet tállal fedték be. Az 1213. sír 18-19 éves női (?) halottját is több kővel fedték be. Mellette egy hombáredény hiányos állapotban került elő. A szintén kövekkel lefedett testű 2-4 éves gyermeknek a fején/haján? hordott, mézskő és csigagyöngyös dísz volt (sapka?, hajdísz? 1221. str.).

Remélhetőleg teljes a feltárt, szerves anyagú melléklet/viseleti elem a fenti 12 sírban és 13 személynél (egyik kettős sír). Ez a csontvázas rítusú sírhelyek 32%-a, a feltárt egyének 31%-a. A jelenségek fele kőpakolásos sír (6 db).

10.3.5. A mellékletek sírbeli elhelyezkedése és összetétele

A megmaradt és feltárt leletek alapján a mellékletek sírbeli elhelyezkedéséről az alábbi képet vázolhatjuk fel. A fej környezetébe helyeztek el mellékleteket, alapvetően edényeket. A 774. kettős sírban mindkét nő feje mellett 1-1 edényt találtunk. Az 1196. csecsemősírban az egymásba helyezett 3 edényt tették szorosán a fej és a sírgödör közé (a sírgödör másik fele üres volt, szerves anyagú tárgy nem került elő). A felsőtesthez kapcsolódóan: 1 db edény a hát mögött (757. str.), a váll mögött (1183. str.), 2 db megmaradt edény a felsőtesttől Ny-ra (760. str.) helyezkedett el. A karok, kézfejek környezetébe is került melléklet, így 1 db edény a csukló külső oldalához állítva a 800. sírban (28. kép). A karok előtt állhatott a bögre az 1211. sírban. A lábak tájékán találtunk edényt a következő esetekben: 1-2 edény a 775. számú egyén lábai és a sírszél között (ez hármás temetkezés volt). A 807-1223. kettős sír felnőtt nő halottjának szintén a lábai körül lehetett a fazék (a vázcsontok sajnos hiányoznak). 1 edényt a bokák elé állítottak az 1172. sírban. Hombáredény volt a térdhajlatban (1213. str.). A síron belül a testtől távolabb állt az edény: az 1202. sír sarkában találtuk meg a bögrét (29. kép).

Különleges eset a temetőben az 1214. sír, ahol a csecsemő testét lefelé fordított tállal fedték be. Elképzelhető, hogy az 1168. sír szintén maximum fél éves csecsemőjét tálkával takarták le. Ugyanis a restaurátorok a 2. edény töredékei között találták meg a megmaradt embercsontokat (valamint 1 db

28. kép: A 800. sír korszómellékletének sírbeli helyzete (Fotó: Stunya Péter, RRM)

29. kép: 1202. sír kőpakolás maradványával és bögrével (Fotó: Balla Krisztián, RRM)

mészkögyöngyöt). Az ásatáson emberi maradvány nem látszott. A balatonszentgyörgyi temetőben egyedülálló, hogy a 780. sírban a kőkupac mellé utólag tették oda az edénykét (korszót).

Az edényeken kívül még különféle anyagú gyöngyöket (túlnyomórészt mészkö, néhányszor csiga, egyszer kiégetett agyag) dokumentáltunk a sírokban, amelyek funkciója nem minden esetben rekonstruálható. Az 1172. sírban az alkaron egyetlen gyöngyöt találtunk, ami lehetett akár karkötő része. Az 1214. sírban a csecsemő testén, lábain és a koponya mellett is heverték gyöngyök. Gyöngyökkel kivarrt ruha, esetleg takaró lehetett ez? Fejecskéjére díszes sapkát húztak? Egy 3-5 éves gyermeknek csont gyöngyökből álló nyaklánc lehetett (1211. str.). Az 1171. sírban a K-Ny-i tájolással fektetett 8-10 éves gyerek többféle anyagú (mészkö, égetett agyag és csiga) gyöngyös nyakláncot vagy haj/fejdísz hordhatott? Kis darab fémhuzal a koponya mosásakor került elő.⁶ Az 1221. sírban egy 2-4 éves gyermek, az 1196. sírban egy csecsemő fejének környezetében találtunk néhány szem gyöngyöt. Bizonyosan nyakláncot hordott valamelyik nő a 774. kettős sírban, de nem tudjuk biztosan, melyikük. A 775-1182. hármassírban az embercsontok közül került elő egy db gyöngy. Ebben az esetben sem tudjuk, egyrészt melyik gyermekhez tartozott, másrészt volt-e több darab? Az 1168. bolygatott csecsemősírban 1 db mészkögyöngy került elő az embercsontok és a 2. edény töredékei közül, eredeti helye ismeretlen. Összefoglalva a fenti megfigyeléseket: gyöngy nyakláncot csak a 774. sírban fedeztünk fel a juvenis, illetve felnőtt korosztályokból. A gyerekekre lehetett jellemzőbb a gyöngyös viselet, amely a fej környékéhez köthető az esetek többségében.

Orsógombot a 774. kettős női sírban találtunk, amely a lábak és a sírszél között feküdt. Nem dönthető el, köthető-e konkrétan valamelyik elhunyt halotthoz vagy mindkettőnek szánták? A 807-1223. kettős

⁶ A gondos leletmosást Baksics Gábornak, a Rippl-Rónai Múzeum munkatársának köszönjük!

sírban a 40-59 éves nő lábának környezetébe helyezett edény mellett, a felszedés során került elő 2 db orsógomb. Ezek a tárgyak inkább a felnőtt nő, és nem a gyermek számára kerültek a nyughelyre. A leletek elhelyezkedése tehát megegyezett: a lábak és a sír széle között voltak. A csontvázas rítuson belül biztosan kettő női sírhoz köthető az orsógomb jelenléte. Ez a megállapítás segítheti az elhamvasztott elhunytak biológiai nemének melléklet alapon való meghatározását.

A balatonszentgyörgyi temetőben kovából készült eszközök, szilánkok kerültek még elő a fenti leletanyagokon kívül. Az 1172. sírban a medencecsont felett, kb. deréktájon feküdt egy kovakő. Egy felnőtt sírjában a kovaeszköz maradt in situ a mellkas/has előtt. A kovák tehát a felsőtest/has/deréktájon fordultak elő a bemutatott példákban.

A továbbiakban vizsgáljuk meg a sírba tett edénykészlet összetételét és azt, hogy ennek lehet-e valamilyen szabályszerűsége az elhunyt életkorával, esetleg biológiai nemével. A bolygatatlan sírok elemzését kiegészítjük az adatolt, bolygatott temetkezésekkel.

5 esetben helyeztek egyetlen edényt az elhunyt mellé, konkrétan korszót (757, 774/1-2. egyén, 800, 780. str.). A 757. és a 800. str. egyértelműen meghatározható nő, mégpedig matus korú (40-59 év közötti) volt. A 774. kettős sír fiatalabb női halottja juvenis korú (15-19 éves). Az idősebb nő adultus korú (akinek orsógombot is szántak). A 780. sírban nyugodott a temető legidősebb férfi halottja (senium, 60 év feletti).

Az 1172. sírban nyugvó 8-10 éves gyermek (Inf. II.) edénye a korszónál nagyobb, de hasonló jellegű: egy kancsó. (Itt mellékletkombinációval is találkozunk: 1 db mészkőgyöngy, 1 kovakő egészítette ki az edényt.) Az 1213. str. juvenis sírjában egy hombár állt, amelyet kövekkel fedtek le.

Infans I. korú gyermekek mellé bögrét tettek az 1202. str. kőpakolásos sírba és az 1211. sírba. (Utóbbiban mészkőnyakláncot is feltártunk). Mészkőgyöngyös fej körüli viseletű, fél-egy éves gyermeknek volt a legtöbb edénye a jól dokumentálható sírok közül, 2 tál és szintén egy bögre, egymásba helyezve (1196. kőpakolásos sír). Az 1214. sír azért eltérő a többihez képest, mert a csecsemő kis testét tállal fedték be (mészkőgyöngyös viselet/takaró? került még elő).

Az épen maradt gyereksírokban megőrződtek mészkőgyöngyök is, ahogy fentebb bemutatottuk edénnyel együtt az 1172, 1211, 1196, 1214. sírokban. E gyöngyök száma és viseleti módja eltérő. Az 1221. kőpakolásos Inf. I. sírban csak gyöngyöket találtunk a fej környezetében. A szintén kővel fedett 1171. sír 8-10 éves halottjának gyöngysora volt.

A teljesen feltárt 7 gyereksír alapján azt állapíthatjuk meg, hogy egy db edényt (bögrét) mellékeltek az Inf. I. korú gyerekeknél, de nem mindegyiküknek volt mészkőgyöngyös viselete. A kettő Inf. II. korú gyerek mellékletadása/viselete eltérő. 1 kancsó, 1 gyöngy, 1 kova miatt esetleg fiúgyerek temetkezése volt az 1172. str.? Az 1171. sírban csak gyöngysort dokumentáltunk. A gyöngyös fej/hajviselet az 1196. csecsemőnél is megtalálható. Kivételes azonban a 3 db edény, mert ennyi edénye a bemutatott felnőtt síroknak sem volt! Az 1214. csecsemő tállal való fedése a hamvasztásos sírokban megfigyelt szokással mutat hasonlóságot, a hamvasztásos sírok környezetében való elhelyezkedése talán megerősíti ezt a megállapítást.

Ugyanakkor a jól dokumentálható 5 felnőtt sírban (egyik kettős sír) szintén egy edény az általános. Túlnyomórészt korszót találtunk, amely a női sírokban (akár juvenis, akár adultus-matus) és egy férfisírban fordult elő. Ez feltehetően nemtől és életkortól független szokás lehetett a felnőtteknél. Az 1213. str. hombáredénye csak a típusban tér el, az edényszámban nem.

A fenti megfigyelésekhez vegyük hozzá a többi, mellékletes sírt, amelyekben a bolygatás miatt nem rekonstruálható az eredeti edénykészlet, csak a minimum edényszám. (Az egyes töredékeket egy db edénynek vettük.) Egy edényes sírok: csecsemősírból 1 db bögre (777. str.), 2-3 éves gyermek mellett 1 korszó (761. str.), Inf. I. korú 3 gyerek sírjából 1 bögre, 1 hombár (775. str.), Inf. II. korú gyerekek 1 tállal (1183. és 1210. str.), 20-29 éves nő? 1 tállal (767. str.). A 40-59 éves nő lábánál volt in situ 1 fazék és 2 orsógomb (1223. str.).

Minimum két edényről van adatunk: 2 db tál 2-4 éves gyermek mellett (760. str.); fél-egy éves gyerekkel (esetleg tállal letakarva) 2 tálka, 1 mészkőgyöngy (1168. str.). 1 hombár? és 1 tál maradt egy 20-25 éves nő? mellett (802. str.). Adultus korú személyt (férfi lehetett?) egy kovaeszközzel és minimum egy edénnyel temettek el (762. str.).

Az 1184. str. számú csecsemősírban is minimum 3 edényt mellékeltek a temetéskor, amelyek közül a bögre ép volt, egy füles fazéknak és egy hombárnak csak kevés töredéke maradt meg. Tehát két csecsemősírban fordult elő magas (3 db-os) edényszám a csontvázasak rítusban. Közös elemük a bögre.

Az 1209. adultus sírjában csak egyetlen okkerrög volt a sír alján a bolygatott csontok mellett.

Az összes vizsgált sírt összehasonlítva tehát az egyetlen mellékelte edény lehetett korszó (egy esetben kancsó), ritkán nagyedény (hombár vagy fazék), néhány esetben tál. Az Inf. I. korosztályban inkább a bögre jellemző. Érdekes, hogy a hármasszirban is volt nagyedény töredék. Egy db tál a 29 év alattiak között, 2 db tál csak Inf. I. korosztályban fordult elő. Edényegyüttest egy tál és egy nagyedény alkotott csak a 802. adultus sírban. A három edényesek között 1 bögre két tállal, valamint 1 bögre két nagyedénnyel említhető meg.

Összefoglalva a mellékleteket, a csontvázas rítusú sírokban meglehetősen kisszámú agyagedény mellékletet helyeztek el. Jobbára egy edényt, amelyek közül a korszó általános lehetett életkortól és nemtől függetlenül, a bögre a 6 év alattiak jellemző melléklete. Egy tál vagy egy nagyedény (hombár vagy fazék) néhány esetben adatolt gyerek és felnőtt sírokban is. Az edények kombinációja sem gyakori: 2 tál (csak Inf. I.), tál-nagyedény, 1 bögre-2 tál, 1 bögre-két nagyedény ismert (utóbbi két variáció csecsemősírból).

Agyagedényeken kívül 2 női sírban volt orsógomb is. Két esetben kova eszközt helyeztek a sírba (Inf. II. és adultus korú, esetleg fiú, férfi számára?). A gyöngyös fej- vagy hajdísz, karkötő, nyaklánc, esetleg ruhadísz a gyermekeknél gyakoribb a balatonszentgyörgyi temetőben.

A csontvázas rítus temetkezési elemei közül a tállal való lefedést emeljük ki (egy biztos és egy feltételezett eset), amely az egyik közös vonás lehet a hamvasztásos rítussal? Utóbbiaknál ugyanis jellemző az urnáknak, illetve a kupacolt hamvaknak tállal való leborítása. A tállal való fedés azonos értékű rítuselem lehetett a csontvázas rítusú sírokban is? A hamvasztást gyakorló közösséggel való közös identitásra utalhat?

Az edénykészletből a korszó, illetve a bögre az összekötő kapocs a három rítusban. A szórt hamvas és a csontvázas rítusban egyetlen edényként a leggyakrabban jelentek meg. Az urnasírokban a hamvakat magában foglaló alapkészlet (urna és fedőtál) mellett szintén ezek a leggyakoribb kísérőedény-típusok. Vélhetően ugyanazon okból, céllal kerültek a halott mellé, akár korhasztva akár hamvasztva temetkeztek.

Az edényszámokat tekintve egyetlen edény mellékelése is hasonló jelenség a három rítusban. (Az urnasírokban ez a 3. kísérőedénynek felel meg.) Az 1–3 darabos edényszámot vehetjük még a közös jellemzők közé. A balatonszentgyörgyi birituális badeni temető edénymellékelését az orsógomb és az apró kovaeszköz (feltehetően mint eszközkészlet) ritka sírba tétele egészíti ki.

10.3.6. Melléklet nélküli temetkezések és melléklet szempontból értékelhetetlen sírok

Eredeti állapotában melléklet nélküli temetkezéseknek véljük azokat, ahol bolygatatlan a csontváz (vagy csak a kiálló csontok sérültek) és az objektum alján, ill. a csontváz szintjén tárgy nem került elő. Ilyen a 768. sír, a temető belső tömbjéhez DNy felől csatlakozó objektum és a 793. sír a temető Ny-i szélső részén. Mindkét helyen egy-egy 3-5 éves gyermek nyugodott. Ezt az elvet követve kellene ide sorolni az 1207. sír 20-39 éves halottját is a temető déli szélső sírjaként. (A koponya egy részét vitte el a kotró, a csontváz igen töredezett.) A sír alján nem találtunk mellékletet. A temető egyik ÉK-i szélső sírjában, az 1193. str. jó megtartású, bolygatatlan csontváz szintjén bizonyosan nem volt melléklet (20-39 éves

nő). A temető belső részén, kövel teljesen fedett, 7-9 éves gyerekek egyértelműen nem volt számunkra megmaradt melléklete (1216. str.).

Melléklet nélkülüként határoztuk meg a telepődörbe temetett 794. str. személyt. A gödör betöltésében talált kövek közül kettőt ugyan csiszolókönek határozott meg a geológus.⁷ Azonban ugyanilyen meghatározás született a 1186. sír kőpakolásának köveiről is. Tehát az egykor csiszolásra használt kő nem feltétlenül 'munkaeszköz' volta miatt kerülhetett a 794. gödörbe. Az objektum esetében még az sem dönthető el, hogy a kövek szándékosan kerültek a halottra, a gödör visszatöltésekor kerültek oda vagy lesüllyedtek az idők folyamán (azaz kőpakolásról beszélhetünk). A 794. telepődör-temetkezés és a fentebb bemutatott 5 sír került a ténylegesen melléklet nélküli temetési hely kategóriába (ez a 37 objektum 16%-a).

Elhelyezkedésüket tekintve ezek az objektumok szélső pozícióban voltak 4 esetben: a 794. str. (DNy-ÉK-i tájolással) és a 793. str. egymás mellett nyugaton; az 1207. str. délen (K-Ny-i tájolású halott); az 1193. str. ÉK-en. Ők a 793. kisgyermeken kívül felnőtt emberek voltak, kettő férfi, az 1193. str. nő (a jellegzetes D-É-i tájolással). A temető belső tömbjében lévő, 1216. gyermek É-D-i tájolással (azaz éppen a tipikus iránnyal ellentétesen) feküdt. A 768. gyermek sír a belső tömbhöz DNy felől csatlakozott. Tehát a temető belsejében tártunk fel két melléklet nélküli gyermeket. A felnőtt melléklet nélküliek a temető szélén helyezkedtek el, mindegyik eltérő fektetéssel. A fentieket állapíthatjuk meg tehát, ha a tárgyalt kategóriát az életkorral és a térbeli elhelyezkedéssel vetjük össze. A biológiai nem lényegtelennek tűnik e tekintetben.

Melléklet nem származik olyan sírokból, amelyeket bolygatás ért. Egy esetben bizonytalan az egyének eleve melléklet nélküli volta (807. str.). A 807-1223. sírból ugyanis a gyerekcsontváz igen hiányosan volt kibontható. Nem tudhatjuk, hogy az in situ melléklet hiány a valóságot mutatja-e? Annál is inkább, mivel a kettős sírban fekvő felnőtt nőhöz köthetően maradtak meg mellékletek. A 807. str. számú egyént kénytelenek vagyunk a melléklet-statisztikából kizárni.

A 769, 825, 1194, 1201, 1220. str. annyira károsodott, hiányos, szétrombolt jelenség, hogy a mellékletek szempontjából értékelhetetlenek. Az 1210. egykori kőpakolásos sír felforgatott és visszadobált maradványokból állt, ezért 1 db táltörredéke ellenére sem számítjuk az értékelhető kategóriába. A 763. str. kettős sírt kisebb bolygatás érte, hiába került elő a sír környékéről egy bögre szalagfüle, az a szomszédos 769. sírhoz is tartozhatott. (Ugyanis a 769. sír felnőtt vázcsontjait a 763. sír környékéig húzta el a munkagép). Összesen tehát 7 sírt (a sírhelyek 19%) nem számítunk bele a melléklet-alapú statisztikába és 8 egyént (2%). A 825. és az 1194. str. kivételével az elhunytak életkora megállapítható volt: a 769. str. felnőtt, 2-4 éves gyermek (1201. str.), 7-14 éves (1220. str.), 8-12 éves (1210. str.).

Fel kell tennünk azt a kérdést, miszerint a szétrombolt sírok (visszadobált maradványokkal és néhol kövekkel, vagy emberi maradványok nélkül) minden esetben a késő rézkornál jóval későbbi bolygatások-e? A temető északkeleti részében az 1197. őskori telepődörben visszadobált csontvázat figyeltünk meg (1229. str.). Ennek egyik szomszédja az 1220-as felforgatott kőpakolásos sír. A közeli 1994. str. még lehetett ugyanennek a későbbi korszaknak a bolygatása? A temető szintén keleti részében lévő 1201, 1209. sírről ugyanezt feltételezhetjük? Ez a bolygatási időszak pedig a tárolóvermek korszaka, azaz a bronzkor lehetett. (Egyes objektumok esetében konkrétan kora bronzkort határoztunk meg Bondár Máriával). Azonban voltak a temető centrumában is felforgatott sírok, ahol elvileg nincsenek egyértelmű településgödörök (1210. vagy a DNy-i szomszéd 776. sír, 30. kép). Ezek lehettek célzatos bolygatások? Látszottak esetleg a kőkupacok a bolygatás időszakában? A 776. str.-tól DNy-ra és Ny-ra lévő bolygatások (769, 777. str.) már nehezebb esetek, mert a dokumentált beásások kisebb telepődörnek tűnhetnek, amelyeket teljesen véletlenül is rááshattak a korábbi (kőpakolással nem jelzett) sírokra. Ilyen

⁷ Miklós Dóra geológusnak köszönjük az adatot.

lehetett a 764. számú kis-közepes méretű gödör is a belső tömb nyugati szélén, amely kötőredékeket és állatsontot tartalmazott. Ezért nem is számoltuk a temető jelenségei közé a feldolgozás megkezdésekor.

Kérdésünkre nem kaphatunk egyértelmű feleletet. De tény, hogy voltak eleve bolygatott állapotú sírok, amelyeknek a munkagépes humuszosítás (vagy szántás) általi károsodása már csak másodlagos lehetett!

11. Ismeretlen rítusú temetkezések

A balatonszentgyörgyi temetőben feltárt objektumok között hét olyan, bolygatott jelenség van, amelyekben nem maradt meg az embercsont. Kérdéses, hogy volt-e bennük eredetileg? Humán temetkezésnek számítanak vagy nem?

Feltevésünk szerint a humán temetkezések mellé általában került edénymelléklet. Ez nyilvánvaló az urnasírokban. A szórt hamvas és a csontvázas rítus esetében a feltárt objektumok döntő többségében volt edény vagy edények. A hét, tárgyalt jelenségből az alábbiak a szubhumuszból kerültek elő, és az embercsont hiánya ellenére humán temetkezés maradványának gondoljuk: a temető belső tömbjében, az 1216. és 1170. sír között kerültek elő edénytöredékek, amelyeket 773. str. számmal dokumentáltunk. A belső sírtömb Ny-i szélén az 1211, 779, 1219. sírok között egy edény töredékei kerültek felszínre, amelyek a 778. str. számot kapták. Szintén a belső sírtömb DK-i szélén, a 784. str. jelenségben edénytöredékektől nyugatra nagyon kevés apró fehér kalcinátumot(?) figyeltünk meg, amelyeket nem szedtünk fel. A mosott leletanyagban három edény volt elkülöníthető. A 784. lehetett akár hamvasztásos rítusú sír. A belső sírtömb ÉNy-i szélén, kissé távolabb a többi sírtól két, egymásba helyezett edény bolygatott maradványait találtuk meg embercsont/kalcinátum nélkül (805. str.). Hombár aljában egy vékonyabb falú edény darabjai feküdtek. E jelenség humán sírként való értelmezése alátámasztható a temetőelemzés eddigi eredményei alapján. Az 1161. str. a temető belső részének keleti ívén, az 1216. csontvázas rítusú sír nyugati szomszédságában volt. A három edény meglete határozottan humán temetkezésre utal. A 7 bolygatott objektumból a bemutatott 5 ismeretlen rítusú emberi temetkezés lehetett a temetőben, ahol embermaradványokat nem tártunk fel.

Itt kell megemlítenünk a 804. objektumot, amelyben nem találtunk embercsontot vagy kalcinátumot. Mégis a temető ÉNy-i szélén lévő különálló csoportban, két szórt hamvas rítusú sír társasága miatt hamvasztásos rítusú temetkezésként értelmeztük (21. kép). Az edények egy vonalba rendezve helyezkedtek el, amelyek utalhatnak a szórt hamvas rítusra. Nem tudjuk, miért nem kerültek elő a hamvak. Felszívódtak? Nem voltunk figyelmesek az ásatáson? Nem is földeltek el hamvakat? Ha az utolsó felvetés lenne igaz, akkor el kell gondolkoznunk akár a szimbolikus temetkezés lehetőségén. Vagy utólagos, a másik két temetkezéshez kapcsolódó étel-, italadományozás történhetett (amennyiben egykorúak a sírok)? Ez kevésbé valószínű, bár a következő fejezetben bemutatásra kerülő 1185. str. miatt nem is zárható ki.

12. Égett állatsontot tartalmazó jelenségek és az értelmezés lehetőségei

Ráczi Piroska és Gál Erika munkája nyomán derült ki, hogy az égetett embercsontok között ugyanolyan mértékben és módon megégett állatsontmaradványok is vannak, amelyeket az ásatáson emberi hamvakként írtunk le.

Ezek közül kettő egyértelműen emberi temetkezés volt. A 779. szórt hamvas rítusú sírban (12. tábla 1–2) a felszedés során figyeltük meg, hogy a hamvakat, a 3. edényt (tálfazék) és a rézlemeztöredéket az 1. edénnyel (korsó) takarták le. Az 1. edény mellett volt a 2. korsó. Az edényeket és a hamvakat egy

tömbben szedtük fel. A restaurálás során orsógomb került elő. A 20 év feletti, feltehetően nő hamvai között közepes termetű emlős valamely laposcsontjának három, kalcinálódott töredéke volt.

A 787. urnasírban a 20-39 éves feltehetően férfi és különböző állatok hamvait (szarvasmarha-fogkoronatóredék; közepes termetű emlős csípőcsonttöredéke; közelebből meghatározhatatlan emlős két különböző laposcsontjának töredéke) tartalmazta a hombár típusú urna, amelyet tállal fedtek le (25. tábla 1–2).

A sírokban lévő állatcsontok ugyanolyan módon voltak megégetve, mint az embercsontok. Tehát az elhunyt emberrel együtt égtek el az állati részek is. Azt kellene megfejtenünk, hogy az állatok szándékosan kerültek az emberi test mellé (ételmellékletnek számítanak) vagy pl. a máglya helyén "felejtett" vagy a máglya tüzébe más módon, okból került csontok (nem feltétlenül vázrészek) égtek meg az emberi holttesttel együtt és kerültek bele a sírba. E két esetben 1-3 db állat igen kevés fog- vagy csontmaradványáról van szó, amelyek szándékos vagy véletlen máglyára kerülését nem tudjuk eldönteni, de nem is zárhatjuk ki.

Ebbe a kategóriába tartozik a fenti fejezet hét jelensége közül a 6. objektum, amely a temető középső tömbjének DNy-i részén a 779. szórt hamvas, az 1210. és 1186. kőpakolós sírok között került elő. A 776. bolygatott jelenségben egy edénytöredék, több kődarab és az égett csontok a szubhumusz azonos szintjén jelentkeztek (10. tábla 1–2). Alattuk kibontottunk egy kis gödröt a sárga altalajban, amelyről a bolygatás miatt nem dönthető el, hogy az eredeti sírgödör vagy ráásás gödre volt-e? A 776. str. az ásatási leírásban bolygatott kőpakolós, hamvasztásos sírként szerepelt. A kőpakolás miatt hajlunk a humán temetkezési értelmezés felé, annak ellenére, hogy emberi kalcinátum nem került elő. (Ez a bolygatás következménye is lehet. Ebből nem következik az, hogy eredetileg sem tartalmazott embercsontot.) A meglepetést az égetett állatcsontok (sok apró töredék szarvasmarha-agykoponyából) jelenléte okozta. A szarvasmarha váz vagy vázrész/fej jelenléte a badeni csontvázas sírokban és telep gödrökben nem egyedi

30. kép: A 776. bolygatott jelenség és környezete (Fotó: Papp Zoltán, RRM)

eset. Az ember és állat együttes elégetése jelentené az újdonságot a balatonszentgyörgyi temetőben. A 776. sír esetében merül fel igazán az, hogy a szarvasmarha feje szándékos cselekvés eredményeként (rítuselem) kerülhetett az adott sírba. Ez a temetkezés ráadásul kőpakolást is kapott, amely kőkupac is lehetett a megmaradt darabszám alapján, nem szimplán a sírgödör lefedését szolgálhatta. Sajnos a bolygatás miatt az eredeti állapot rekonstruálása nem lehetséges (30. kép).

Fejezetünk és a temető elemzésének végére hagytuk a 7. humán maradványokat nem tartalmazó objektumot. Az 1185. str. a temető középső részén helyezkedett el a 780. kőkupacos idős férfi sírtól fél m-re ÉÉNy-ra. Az ásatáson feltételes urnasírként írtuk le, amelyben a felső kerámiaréteg (58. tábla 1–2) elbontása során nyugati irányban korsót, mellette kevés hamvat találtunk. A hamvakat északon kerítette a 2. edény, ami tálnak bizonyult (58. tábla 3–4). A restaurálás eredményezte a 3. edényt, egy bögre néhány darabját. A kis mennyiségű, morzsalékos hamvak állatsontból származnak: juh vagy kecske foggyökérről van szó a fogmederrel együtt, több kis kalcinálódott töredék formájában. Az 1185. számú jelenség sem ép, hiszen edényei nagyon töredékesek, hiányosak. Mégis zárt objektumnak tűnt, kerámatöredékek fedték az égett állatsontokat. Nagyon kevés égett fogdarabról van szó, amelyről nehéz megmondani, hogy mekkora volt az eredeti állati rész és azok hogyan, miért kerültek a máglyára? Valóban az állati hús mellékelése volt a cél? Az 1185. str. esetében sem zárható ki, hogy voltak benne emberi maradványok (hamvak), amelyeket nem találtunk meg, és akkor biztosan önálló humán temetkezéstről lenne szó.

Ugyanakkor a fél méteres távolság és az állati kalcinátum azt a lehetőséget is felveti, hogy a 780. sírhoz kapcsolódó strukturált depozitumról van szó. Azaz ugyanolyan értékű, célú, utólagos vagy a temetéssel egyidejű étel-, italmellékelés állhat a háttérben, mint amit a 780. sír kőkupacához tett korsóval (14. tábla 4; 26. kép) szándékoztak elérni?

13. A balatonszentgyörgyi birituális badeni temető elemzésének összefoglalása

Balatonszentgyörgy-Faluvégi dűlő 2. lelőhely a község délkeleti határában, a Kígyós-árok keleti partján található (2. kép). A lelőhelyen 2017 nyarán 45599 m² nagyságú területen 7 korszak település-maradványait, valamint késő rézkori és bronzkori birituális temetőt tárt fel a kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Molnár István vezetésével (3. kép).

A Baden-kultúra birituális temetője a legészakibb ásatási felületen került napvilágra. Lehetőségünk volt a nyomvonal keleti csatlakozásában lévő szervizút kb. 270 m² alapterületét is feltárni. Összesen 1250 m² alapterületű a temető feltárt része, amelynek tengelye ÉK-DNy-i irányú, É-D-i kiterjedése közel 30 m hosszú volt. A temető északi és déli szélét sikerült lehatárolni. Nyugaton szórt sírok jelezték a sírmező közeli határát, azonban ÉK-i irányban lehetnek még temetkezések a feltárt területen túl (6. kép).

A temető középső részén a sírok jelentkezése miatt meghagytuk a barna homokos szubhumuszréteget, amelyet kb. 20×30 m-es területen hagyományos ásónyomos és kézi finombontással tártunk fel. A temető középső, sűrű tömbjét, úgy tűnik, csak temetkezési célokra használták. A keleti, szervizút alatti rábontás területén azonban tárolóvermeket is feltártunk, amelyek nem a temetőt használó közösség településéhez tartoztak, hanem bronzkoriak.

A temetőn belül megmaradt és feltárt sírok egy kissé elkülönülő, szélein szórtabb belső tömböt adnak ki. Valós sírcsoportnak határoztuk meg e tömbtől ÉNy-ra lévő 803, 804, 809. str. hamvasztásos sírként definiált jelenségeket (21. kép). Elkülönülő egységnek látszik a nyugati szélén 3 csontvázás rítusú temetkezés (793, 800, 794. str.). Egy birituális csoportosulás is felfedezhető a belső tömb és az ÉK-i, csak csontvázás rítusú temetőrész között (1164–1167, 1171, 1215. str.) főként urnasírokkal (22. kép).

31. kép: Késő rézkori temető és őskori tárolóvermek Balatonszentgyörgyön
(Drónfotó, RRM, utómunka: Balla Krisztián)

A temető különböző elemzéseire az *1. táblázat*ban közölt adatokat használtam. A balatonszentgyörgyi lelőhelyen összesen 73 db feltárt jelenséget köthetünk a Baden-komplexumhoz, amelyből 32 csontvázazás rítusú sír volt egy elhunytal (*6. és 11. kép*). Kettős csontvázazás rítusú sír 3, hármas sír 1 volt a temetőben. Egy telepődör jellegű beásásban lévő, zsugorított temetkezéssel (794. str.) együtt 37 db temetkezési helyen 42 személy teljes vagy részleges csontvázát tártuk fel. A hamvasztásos rítusú temetkezések száma 29, 31 ember maradványával. Ebből szórt hamvasnak értékeltünk 10 jelenséget, egyik kettős sír. A 14 urnás temetkezésből egyik kettős sír. Nem ismerjük a hamvasztás rítusvariánsát 4 esetben, amelyből egy szintén kettős sír. A 804. sírt kalcinátum hiányában, de a leletkörülmények ismeretében hamvasztásos sírként interpretáltunk. Hét esetben nem került elő embercsont (773, 776, 778, 784, 805, 1161, 1185. str.) a bolygatott jelenségekben, amelyek temetési rítusa így ismeretlen.

A hamvasztásos sírokat a mai szubhumuszban találtuk meg. Érdekes módon a temető középső tömbjében lévő csontvázazás sír többsége is csak a szubhumuszba mélyedt le. Valós sírgödörrel és (vagy) sírfolttal csakis csontvázazás rítusú sírokat dokumentáltunk az alattalajban (összesen 13 objektumot, ebből 4 volt kőpakolásos). A kettős sírokat elég mélyre ásták ahhoz, hogy az eredeti sírgödör megmaradhatott. A sírgödör általában kb. ovális alakú vagy szabálytalan volt, barna kevert homok betöltéssel (*14–16. kép*). Elemzésünk alapján az életkornak, a biológiai nemnek, illetve a halottak tájolásának sincs megfigyelhető összefüggése a sírok mélységével.

A balatonszentgyörgyi Faluvégi dűlőben feltárt lelőhely egyik legfontosabb jelensége a kőpakolás (*32–33. kép*), amely az első ilyen jellegű badeni temető Somogy megyében. A 15 db objektum temetőn belüli térbeli eloszlásában különösebb szabályosság nem állapítható meg. A középső sírtömbben és annak külső ívén helyezkedtek el (*17. kép*), valamint a temető ÉK-i, K-i részén fordultak csak elő. Valódi kőkupac a 780. sírnál volt dokumentálható, amelyben a temető legidősebb férfiemberét temették el. Felvetődik a kérdés, összefüggésben lehetett-e ez a megkülönböztetett sírborítás (jelzés?) a férfi

1

2

3

4

5

32. kép: Kőpakolásos sírok. 1:776. és 1210. sír; 2: 763. sír; 3: 1186. sír; 4–5: 780. sír (Fotó: RRM)

1

2

3

4

5

6

33. kép: Kőpakolásos sírok. 1: 1171. sír; 2: 1181. sír; 3: 1202. sír; 4: 1210. sír; 5: 1216. sír; 6: 1221. sír (Fotó: RRM)

közösségben betöltött szerepével? Temetési szokásnak nevezhetjük, hogy az erősen zsugorítva fektetett holttestet egyetlen nagy (és néhány kisebb) kővel igyekeztek teljesen beborítani (1213, 1216, 1221. str.). Az 1196. csecsemősírnál az egész sírgödört borították be két nagy kővel. Kettő esetben maradtak meg kövek a magasan fekvő hamvasztásos sírok közül (1186. str., 1181. urnasír). A többi csontvázas rítusú. Tény az is, hogy a legtöbb kőpakolás gyerekhez, kettő pedig juvenis korú egyénhez köthető. A kőpakolásos temetkezésekben a tipikus D-É-i tájolás és ettől eltérő tájolás is előfordult. Ugyanakkor voltak kő nélküli sírok is eltérő tájolóással a temetőben. A mellékletadás nem eltérő vagy kirívó a kőpakolással vagy anélkül eltemetettek között.

A balatonszentgyörgyi badeni birituális temetőben 39 gyermek (53%) 30 felnőtt (41%) és 4 ismeretlen korú és nemű egyén (6%) adja ki a 73 eltemetett személyt (18. kép). Összesen 30 felnőtt egyénből 5 férfi, 18 nő, a többi ismeretlen nemű. A rítus és az életkor összefüggésében kimutatható, hogy 15 év alatti gyermekeket bármelyik rítussal eltemettek. A hamvasztásosak között nem került elő 40 évesnél idősebb személy sírja, ami adathiányból (elpusztult sírok) is eredhet.

Elemzésünkben a többes temetkezéseket is bemutattuk, amelyek a temető szélső sírjai között és az ún. középső tömb külső (déli és keleti) ívében voltak. A temetőn belül elszórtan, nem egy csoportban, azaz nem egymással összefüggésben helyezkedtek el. A lelőhelyen 1 urnás (1188. str.), 1 szórt hamvasztásos (783. str.) és 1 hamvasztásos (1212. str.) kettős sír került felszínre, amelyekben az egyének életkora közel azonos volt: 20-39 éves felnőttet (feltehetően nőt) egy kisebb gyermekkel együtt temettek el. A csontvázas rítusban egyetlen hármastemetésünk volt 7 évnél fiatalabb gyermekekkel. Három kettős sírt tártunk fel, amelyekben maturus korú nő és 9-14 éves gyermek (807-1223. str.), különböző életkorú nők (774. str.), valamint kettő gyermek (763. str.) nyugodott. Azonban nincsen férfival eltemetett nő vagy gyermek! Feltételezzük, hogy a többes temetések háttérben erős családi kötődés állt. Felhívtuk a figyelmet arra, hogy a hármastemetésnek volt egy közeli adultus női 'sírparja', a 774. kettős női sírnak pedig egy adultus férfi közeli sírja azonos tájolóással.

Ha a különböző rítusú, életkorú és biológiai nemű sírok térbeli elhelyezkedését vizsgáljuk, a következő kép tárul elénk. A temető belsejében feküdtek a hamvasztásos rítusú sírok. Az urnások a belső megmaradt tömb minden részén (kivéve talán a DK-i?), a szórt hamvasak a tömb középső, déli és DK-i részében voltak. Elkülönült a már említett szórt hamvas csoport ÉNy-on (803, 809, 804. str.). A temető külső ívében csak csontvázas rítusú sírokkal találkoztunk. A gödörbe történő szabályosan eltemetés csak a temető szélén fordult elő (794.). A belső tömbben csupán néhány csontvázas sír feküdt. Ezek egyike a kőkupacos borítású, legidősebb férfi sírja volt (780. sír). Különböző korú és nemű egyének egyes sírjának térbeli elhelyezkedésében nem lehetett különösebb szabályosságot észrevenni a temetőn belül.

A temetőben 10 szórt hamvas sírt találtunk (779, 782, 783, 785, 786, 792, 803, 809, 1162, 1170. str.), amelyek közül a 783. kettős temetkezés. A sírokban a hamvakat egy kupacban helyezték el. A kettős sírban azonban külön kupacolták a két elhunyt hamvait, amelyeket egy-egy tállal borítottak be. 7 sír tartalmazott mellékleteket. 3 esetben nem találtunk edénymellékletet (786, 1162. és 1170. str.). A balatonszentgyörgyi lelőhelyen jellemző temetési szokásnak tűnik, hogy a hamvakra edény(ek)e)t tettek és/vagy borítottak szájjal lefelé. Előfordult, hogy az edényt vagy edényeket a hamvak köré vagy részben azokat fedve helyezték el. A korsó vagy bögre lehetett az a jellemző használati tárgy, amelyet bármelyik életkorú elhunyt számára mellékeltek. A tál/ak a hamvak lefedését szolgálták. A hombárok funkcióját nem ismerjük, mert csak darabjaik kerültek elő. A szórt hamvas sírok edénykészletében a korsó vagy bögre általában önmagában szerepel vagy tállal (előfordult egymással max. 2-3 mindegyikből). Egy bögre és egy hombár, továbbá ez a készlet tálkával kiegészülve ismert még. Az egységes összetételű edénykészletben a darabszámban van eltérés (síronként általában 1-3 db). A 803. sír 6 darabos edénykészlete kivételes az egész temetőben! Ebben egy kétészes tál és egy szarvacskás peremű edény is volt.

14 urnás hamvasztásos temetkezést tártunk fel, amelyek közül egy személy hamvait 13 objektum tartalmazta (781, 787, 788, 806, 1155, 1163, 1164, 1165, 1166, 1169, 1187, 1215, 1219. str.). Az 1188. str. kettős sír volt. A temetkezések eltérő mértékű bolygatottsága miatt az edénykészlet kevés esetben rekonstruálható. Ennek ellenére az urnás sírok temetési gyakorlata jellemezhető: egy nagyobb méretű edénybe (amfóra/hombár/fazék) helyezték a hamvakat. Gyereksíroknál találkozunk kivétellel: az 1164. sírban tál, az 1155. sírban ansa cornutas füles korsó, az 1188. kettős sírban korsó volt az urna. Az 1219. adultus női(?) sírban kebles, alacsony széles szájú edényt használtak erre a célra. A nagyedényt egy tállal fedték be, amelyet vagy talppal lefelé tettek bele az urna nyílásába, vagy a tálat szájjal lefelé fordítva borították az urnára. Kísérőedényként, ahogy a szórt hamvas síroknál megfigyeltük, korsó/bögre került elő az urnából (ez a 3. edény). Két esetben őrződtek meg egy 4. edény darabjai is. Az 1155. gyereksírban minimum 5 edénye magas edényszám az urnasírok között és a temetőben is.

A szórt hamvas rítussal való összehasonlítás hasonló edénykészletet és lényegében hasonló általános edényszámot (1-3 db) eredményez. A tállal való lefedés az urnasírokban és a szórt hamvasoknál is megtalálható (az urna vagy a hamvkupac letakarása a cél).

Az elhamvasztott egyének biológiai neme feltételesen volt meghatározható, ezért az orsógombot és a kovaeszközöket (779, 783, 785, 781, 1188. str.) nem tudjuk egyértelműen a férfiakhoz/fiúkhöz vagy az asszonyokhoz/lányokhoz kötni. Orsógombok inkább felnőttekhez köthetők, kovák gyerekeknél és felnőtteknél is előfordultak. Az 1219. urnasírban lelt kötőredékről nem dönthető el, hogy dörszkö-mellékletéről vagy kőpakolás maradványáról van szó.

Csontvázás rítusú egyes sír 32, további 4 többes temetkezés és egy telepődör-temetkezés került elő a balatonszentgyörgyi temetőben. A csontvázak állapotát is leírtuk elemzésünk során, de lényegesebb volt a tájolás és a fektetés jellemzése. A feltárás során egyértelműen látszott, hogy fejjel dél felé, azaz a D-É-i irányú fektetés az általános a temető egész területén. A 18 eset a temetkezési helyek 49%-át és a 42 fő felét jelenti, ebből 4 volt kőpakolásos.

A tipikus tájolástól 9 temetkezés 10 halottjának irányítása tért el, akik zömmel a temető külső sávjában feküdtek, 3 volt kőpakolásos. A 37 temetkezési hely 24%-át és a 42 halott 24%-át jelentik. Kelet-nyugati tájolás: 1171, 1207, 762. str. DNy-ÉK: 802, telepődör-temetkezés a 794. str. DK-ÉNy: 1213. str. É-D: 1216. str. NyDNy-KÉK: 780. str. KDK-NyÉNy: 774. kettős sír. Az atipikus tájolás nincs összefüggésben a biológiai nemmel és életkorral. 7 évnél kisebb gyermek nem volt D-É-től eltérő pozícióban. A mellékletadás sem eltérő vagy kirívó a hagyományos tájolású elhunytakhoz képest. Ugyanakkor érdekes lehet, hogy a hamvasztott sírok környezetében helyezkedtek el a temető belső tömbjében.

A birituális temető csontvázás rítusú temetkezéseiben valószínűleg általános, mondhatni tradicionális a zsugorított pozíció és a bal oldali fektetés. A zsugorítás mértékét tekintve – az adathiányos 18 eseten túl – 3 kategóriát különítettünk el: 1. 'normál' (8 tétel), 2. erős zsugorítás (12 tétel), amikor a térdeket egészen a könyökig húzták fel. A 3. kategóriában a gerincoszlop és a combok inkább tompaszöveget zártak be (3 tétel). Az 1196. csecsemősírt nem volt értelme kategorizálni. Az értékelhető kőpakolásos temetkezésekben a 'normál' és az erős módon (780, 1171, 1202, 1216. str.) való zsugorítás fordult elő.

A bal oldali, általánosan megfigyelhető fektetésnek egyetlen kivétele fordult elő az egyes sírok között. Az 1221. kőpakolásos sírban a 2-4 éves gyermeket jobb oldalára, ugyanakkor a tradicionális módon, fejjel dél felé fektetve temették el a temető ÉK-i részében. A régészeti és antropológiai megfigyelések alapján nem leltük e jobb oldali fektetés okát. A jobb oldali fektetés a többes sírokra jellemző, még a hármas gyereksír egyik feltárt halottjánál is megfigyelhető volt.

A 36 csontvázás sírből 25-ben maradt meg leletanyag. A csontvázás rítus mellékletadási gyakorlatának bemutatásához először kategorizáltuk a temetkezéseket. Az első kategóriába kerültek azok a vélhetően bolygatatlan vagy alig sérült temetkezések, amelyekben a mellékletkészlet (a feltárt szervetlen anyagú

tárgyak alapján) rekonstruálható. Ide véleményünk szerint 12 sír (az összes csontváz 32%-a) és 13 személy (egyik kettős sír, 31%) tartozik: 757, 800, 774. kettős női sír, 1211, 1172, 1214. sír. A 12 jelenség fele kőpakolós sír (6 db): 780, 1171, 1196, 1202, 1213, 1221. str. Elkülönítettük a bolygatott, hiányos temetkezéseket, ami 12 sírhely (32%), a hármas sír miatt 14 egyén (az összes csontváz 33%-a).

Megfigyeléseink szerint a mellékleteket (elsősorban edényt) a fej mellé, a felsőtesthez vagy a karok, kézfejek környezetébe, ill. a lábtájékon helyezték el. Azonban az 1202. sírban a gödörsarokban találtuk meg a mellékletet. Különleges eset a temetőben az 1214. sír, ahol a csecsemő kis testét lefelé fordított tállal fedték be! Elképzelhető, hogy az 1168. sír csecsemőjét is tálkával takarták le. Ugyanis a restaurátorok a 2. edény töredékei között találták meg a csontokat. Egyedülálló jelenség temetőnkben a 780. sír a tekintetben, hogy a kőkupac mellé, azaz külső oldalához állították a kisedényt (korsót), nem közvetlenül az elhunyt mellé helyezték el.

Jól dokumentálható 5 felnőtt sír (egyik kettős sír) és egy gyereksír alapján egy edény, típusa szerint korsó mellékelése nemtől és életkortól független szokás lehetett. Egyes edényként sírba kerülhetett hombár (1213. str.), fazék (1223. matusus nő), tál (29 év alattiak között 3 esetben). Egyetlen edény, típusa szerint bögre az Inf. I. korú gyerekeknek járt 7 bolygatlan és egy bolygatott gyereksír alapján. De csak négyüknek volt mézskögyöngyös viselete. Közülük az 1196. csecsemő 3 db edénye miatt kivételes. Az 1184. bolygatott csecsemősírban minimum 3 edény (bögre, füles fazék, hombár) maradt meg. Az Inf. II. korú, esetleg fiúgyerek (1172.) ivóedényének típusa kancsó volt. A bolygatott sírok az edénykészlet kis számú variációit mutatták. 2 db tál csak Inf. I. korosztályban fordult elő (2 esetben). Edényegyüttest egy tál és egy nagyedény alkotott (802. adultus). Érdekes, hogy a hármas gyereksírban is volt nagyedény 1 bögre mellett.

A viselet részei lehettek a különböző számban feltárt gyöngyök, amelyek anyaga túlnyomórészt mézskő, néhányszor csiga, egyszerű kiégetett agyag volt. Elsősorban a fej környékéhez köthető gyöngyös viselet (haj- vagy fejdísz, sapka, nyaklánc) a gyerekeknél fordult elő jellemzően. Egy esetben karkötő dísz, egy esetben akár a ruha vagy takaró díszei lehettek a gyöngyök. Egyértelműen gyöngy nyakláncot a 774. kettős női sírban fedeztünk fel a felnőtteknél. A 774. és a 807-1223. kettős sírok alapján a csontváz rítuson belül sikerült egyértelműen a női nemhez kötni az orsógomb mellékelését! E rítushoz kapcsolódóan két példánk van a felsőtest/has/deréktájon előforduló apró kovaeszközökre. Egy kiskamasz (1171.) és egy adultus felnőtt (762.) egyén életkora megfelel a szórt hamvas, illetve az urnás hamvasztásos rítusban már megfigyelt eseteknek. Sajnos a biológiai nem a csontváz rítusban sem volt megállapítható. Nem utolsó sorban kell megemlítenünk egy rézlemez töredéket (779.) és esetleg nyaklánc részét képező vékony rézdarabot (1171.).

A csontváz rítusból a tállal való lefedést emeljük ki (1214. str. és egy feltételezett eset), amely esetleg azonos értékű, megegyező gyökerű rítuselem lehet mint a hamvasztásos rítusban? Az 1214. sírban hamvasztásos sírok környezetében való elhelyezkedése talán megerősíti ezt a megállapítást.

Az edénykészletből a korsó, illetve a bögre az összekötő kapocs a három rítusban. A szórt hamvas és a csontváz rítusban egyetlen edényként a leggyakrabban jelent meg. Míg az urnasírokban a hamvakat magában foglaló alapkészlet (urna és fedőtál) mellett a leggyakoribb kísérőedény. Vélhetően ugyanazon okból, céllal került az eltérő rítusú sírokba? Az edényszámokat tekintve egyetlen edény mellékelése hasonló jelenség a csontváz és a szórt hamvas rítusban. Az 1-3 darabos átlagos edényszámot vehetjük még a közös jellemzők közé. A balatonszentgyörgyi birituális badeni temető edénymellékelésének jellemzőit az orsógomb és az apró kovaeszköz (mint eszközkészlet) ritka sírba tétele egészíti ki.

A temetőben voltak melléklet nélküli temetkezések is, szám szerint öt (768, 793, 1207, 1193.) egyik kőpakolással (1216.). Melléklet nélküliként határoztuk meg a telepödörbe temetett 794. str. személyt. Ez a 6 eset a 37 csontváz rítusú objektum 16%-a.

Összesen 7 sírt (a sírhelyek 19%-át) és 8 egyént (2%) nem számítottunk bele a melléklet-alapú statisztikába alapvetően az objektumok erős bolygatottsága miatt. A bolygatások kapcsán hívtuk fel a figyelmet arra, hogy szétrombolt sírok (visszadobált humán maradványokkal és néhol kövekkel, vagy emberi maradványok nélkül) nemcsak a temető keleti, az őskori, bronzkori tárológödörrel érintett részében voltak, hanem a belső tömbben is. Előfordulhat, hogy a bolygatások nem véletlenül és nem a késő rézkornál később történtek, hanem szándékos, célzott ráásások voltak a sírjelek, kőpakolások értelmezhetőségének fennállása idején?

A balatonszentgyörgyi temetőben feltárt objektumok között hét olyan, bolygatott jelenség ismert, amelyekben nem maradt meg embercsont. Az embercsont hiánya ellenére ismeretlen rítusú emberi temetkezésnek tartunk öt jelenséget, amelyekben 1-3 edény részei kerültek elő a szubhumuszról (773, 778, 784, 805, 1161. str.). Nem soroltuk az ismeretlen rítusú jelenségek közé a 804. objektumot, amelyben az edények egy vonalba rendezve helyezkedtek el. Ez pedig utalhat a sírcsoport másik két sírjával azonos rítusra (szórt hamvas). A kalcinátum hiányára nincs magyarázat. Ha nem is földeltek el itt hamvakat, gondolhatunk esetleg szimbolikus temetkezésre?

Az ember és állat feltehetően együttes elég(etés)ének nyomai jelentik az újdonságot a balatonszentgyörgyi temetőben. Az emberi hamvak között ugyanolyan módon égett, igen kis mennyiségű állati kalcinátumot különítettek el és határoztak meg a szakemberek (Ráczi Piroška és Gál Erika) a 779. és a 787. sírban. A humán maradványt nem tartalmazó 1185. str. temetőn belüli helyzete alapján felvetődik, hogy azt a 780. sírhoz kapcsolódó strukturált depozitumként interpretáljuk (26–27. kép).

14. A rítuselemek tipokronológiai vizsgálata

Bondár Mária kronológiai elemzését felhasználva vizsgálom az egyes rítusok, ill. rítuselemek keltezési összefüggéseit. A temető tíz szórt hamvas sírjából nyolcat lehetett keltezni. A 792. sír a Baden IIb, 5 temetkezés (782, 785, 809, 1162, 783. kettős) a Baden III időszakra datálható. A 779. sírt a IIIb végére, a 803. sírt a III/IV. horizontba sorolta Bondár Mária. Ez alapján a szórt hamvasztásos temetési módot – a temető legkorábbi és néhány legkésőbbi sírját kivéve – a temető teljes használati ideje alatt alkalmazták. A hamvak és edények elhelyezésének módja nem változott az idők folyamán. A hamvak tállal való fedésének szokása is megmaradt a Baden III-ban és annak végén. A 3 darabos edénykészlet ebben az időszakban 3 temetkezésben őrződött meg. Ugyanakkor az 1162. felnőtt nő hamvai között csak díszített kagylólemezek voltak, edények nem. Kovaeszköz sírba helyezéséről a Baden III. fázisból van adatunk (783, 785.). Figyelemre méltó, hogy a felnőtt elhunytak kiemelkedő sírjai közül a rézlemezű, orsógombos és 2 korszós női 779. sír és a 6 edényes felnőtt 803. sír csak a korszak végén (III b, ill. III/IV.) jelent meg.

Szinte az összes urnás temetkezés keltezhető volt, a 14-ből 13 esetben. Ez a temetési mód a temető legkorábbi sírjától (1219. Baden IIa? IIb) kezdődően figyelhető meg. A rákövetkező Baden IIb és a III. horizontban is jelen volt nagyjából egyforma arányban. A temető legkésőbbi időszakaiból (IIIb vége, IV. eleje, Baden IV?) azonban nem maradt meg urnásír. Az urnás hamvasztásos rítusra jellemző edénykészlet (urna fedőtállal) végig jellemző maradt. Ehhez képest előfordultak kivételek az 1219. számú, legkorábbi temetkezésnél, valamint a Baden III-ban az 1164. gyereksír esetében (tálba helyezett hamvak). Kiemelkedő a IIb fázisra keltezhető 1155. kisgyerek sír, amely minimum 5 edényt tartalmazott és ansa cornutas korszó jelentette az urnát. A Baden III. fázisban egyaránt használtak amfora és hombár típusú edényt urnának. Az urnába helyezett kisedény (bögre vagy korszó), illetve egy további 4. edény a IIb és III. fázisokban is előfordult. A Baden III. periódusból van adatunk az orsógomb és a kovaeszközök mellékelése a hamvasztásos rítusban (781. és 1188. sír). Lényegében ugyanabból az időhorizontból származik az égetett állatcsont a 787. sírban (IIb? III?) és az 1185. (IIb) objektumban.

24 korhasztásos rítusú temetkezési helyet lehetett keltezni. A Baden IIb fázist 4, a IIb-III fázist 8, a III. fázist 8 sír képviseli. A Baden III végének képviselője lenne a 774. kettős sír és feltételezett sírpárja (1207). A temető nyugati szélén elkülönülő csoportban zárulna a temető használati ideje a Baden IV? időszakban két sírral és egy gödörtemetkezéssel (793, 794, 800).

A kőpakolás jelensége a Baden IIb-III időszakban adatolt a temetőben. A hagyományos D-É-i tájolást a legkorábbi urnasírt követően a IIb, IIb-III, a III és a legutolsó (IV?) fázisban, tehát a temető majdnem teljes használati idejében alkalmazták. Az ettől eltérő, azaz a temetőben atipikus tájolás ugyanezen korszakokban fordult elő. Sőt a Baden III végi periódust képviselő mindkét csontvázas sír elhunytjának tájolása a szokásos D-É-től eltérő volt. A standard és az eltérő tájolások a temető egész használati idejét végig kísérték, azaz nincs kronológiai eltérés közöttük. Ugyanezt mondhatjuk a többes temetkezésekről, tehát a temető több periódusából van példánk ilyen jelenségekre.

A temető legidősebb emberének sírja fölé kőkupacot emeltek a Baden IIb idején. Az egyedi temetési rítuselemek keltezését illetően az 1214. számú sírban tállal letakart testű gyermeket említhetjük meg, amelyet a Baden III? ra keltezett Bondár Mária. Az egyetlen jobb oldali fektetésű, egyes temetkezés az 1221. földbe kerülése is a Baden III idején történhetett.

A leletanyag kronológiai összefüggései közül a gyöngyös sírok időbeli szóródására Bondár Mária hívta fel a figyelmet. Elemzésem szerint a korhasztásos rítusú sírokban az orsógombok megjelenésének időszaka megegyezik a hamvasztásos rítusúakéval, azaz a Baden III. és annak vége. A rézhuzalos, gyöngyös viseletű gyermeket szintén a Baden III fázisban temették el (1171. sír). Az egyetlen datálható kovaeszközös sír a IIb fázist képviseli (1172. sír), tehát egy fázissal korábban jelent meg ez a tárgytypus a korhasztásos rítusban, mint a hamvasztásos rítusokban. Sajnos kevés példánk van ahhoz, hogy egyértelmű kronológiai szabályosságot állapítsunk meg az edények sírba helyezésének gyakorlatát illetően. Annyit biztosan állíthatunk, hogy 1-1 korszó fej mellé helyezésére a temető legkésőbbi felnőtt sírjaiban van példa (774, 800). A temető használata során szinte végig (Baden IIb, IIb-III, III. időszakban) szokás lehetett Infans I. korú gyermeket egy darab bögrével eltemetni (más viseleti elem előfordult az edény mellett). Az 1196. csecsemőt a Baden III-ban temették el, fejcskéje mellé egymásba tették a 3 db edényt. Az 1184. csecsemő sírjában is minimum 3 edény volt, ami magas edényszám a csontvázas rítusban és talán nem véletlen a Baden III időszakban való előfordulása ennek a rítuselemnek.

Bondár Mária elemzésében külön kitér a kivételes leletanyagú, illetve helyzetű sírokra. Az általa említett jelenségeket kiegészíthetjük az átlagosnál több edényt tartalmazó temetkezésekkel, pl. az 1155. és 803. hamvasztásos sírral és a fent említett 1196. és 1184. csontvázas rítusú sírral. A többtől eltérő jellegű vagy számú mellékletek (pl. csigagyöngyök) vagy jelenségek a Baden IIb időszakban jelennek meg a temetőben (pl. 780. kőkupacos csontvázas sír, 1155.), de a Baden III fázisban sokasodnak meg a csontvázas rítusban (pl. 1171, 774, 1162, 1221), ahogy a két legjelentősebb hamvasztásos rítusú sír (779, 803.) szintén a Baden III időszakot képviseli.

Az egyes elhunytak státuszának, megbecsülésének kifejezésére a késő rézkori közösség nem a korhasztásos vagy hamvasztásos temetési módot választotta. Számunkra ez a feltételezett szándék eltérő jellegű, anyagú, minőségű vagy mennyiségű tárgyakban, viseletben vagy sírjelenségben nyilvánul meg.

1. táblázat: A késő rézkori sírok legfontosabb adatai (Készítette: Somogyi Krisztina)

strat. szám	térkép	kőpakolás	valós sírgödör	sírfolt	zsugorítás mértéke	váz tájolása n.a.= nincs adat	fektetés n.a.= nincs adat	rítus csontvázas=cs urnasít=urn szórt hamvas=sz hamvasztás, variáns? = hamv	biológiai nem (Rác Piroska)	halálozási kor (év, Rác Piroska)	Melléklet	kova eszköz (db)	fém- huzal (db)	réz- lemez tör. (db)	orsó- gomb (db)	gyöngy (db)
757.	JC-09				erős	D-É	bal	cs/1 fő	nő	40-59	in situ edény					
760.	JC-14				n.a.	D-É	n.a.	cs/1 fő	gy	2-4	bolygatott edények					
761.	JC-14		igen	igen	n.a.	D-É	n.a.	cs/1 fő	gy	2-3	bolyg. edény					
762.	JC-14				n.a.	K-Ny	bal	cs/1 fő	nem meghatározható	20-39		1				
763/1.	JC-14	igen	igen			D-É	jobb	cs/2 fő	gy	7-10	szórvány kerámia					
763/2.	JC-14					N.A.	n.a.		gy	3-5						
767.	JC-14		igen		erős	D-É	bal	cs/1 fő	nő?	20-29	bolyg. edény					
768.	JC-14				erős	D-É	bal?	cs/1 fő	gy	0,5-1	in situ nincs					
769	JC-14		igen	igen	n.a.	n.a.	n.a.	cs/1 fő	felelő	20 év felett	bolygatás miatt nincs					
773.	JC-09							ismeretlen	nincs csontanyag	nincs csontanyag	bolygatott edények					
774/1	JC-15		igen	igen	erős	KDK-NyÉNy	bal	cs/2 fő	(nő)	15-19	in situ edény					2
774/2	JC-15		igen	igen	erős	KDK-NyÉNy	jobb		nő	30-39	in situ edény				1	
775. (és 1182)	JC-14				n.a.	D-É	bal	cs/3 fő	gy	0-7	bolyg. edény					1
1182. (és 775)	JC-14				n.a.	D-É	jobb	cs/3 fő	gy	0-7	in situ nincs					
776.	JC-14	igen	igen					ismeretlen	égetett állatcsontok	égetett állatcsontok	bolygatás miatt nincs					
777.	JC-14				n.a.	n.a.	n.a.	cs/1 fő	gy	újszülött	bolyg. edény					
778.	JC-09							ismeretlen	nincs csontanyag	nincs csontanyag	bolyg. edény					

strat. szám	térkép	kőpakolás	valós sírgödör	sírfolt	zsugorítás mértéke	váz tájolása n.a.= nincs adat	fektetés n.a.= nincs adat	rítus csontvázas=cs urnasí=uszórt hamvas=sz hamvasztás, variáns?= hamv	biológiai nem (Ráczi Pirooska)	halálozási kor (év, Ráczi Pirooska)	Melléklet	kova eszköz (db)	fémhuzal (db)	rézlemez tör. (db)	orsógomb (db)	gyöngy (db)
779.	JC-09							sz/1 fő	nő?	20 év felett	in situ edények és kötődékek			1	1	
780	JC-09	igen	igen		erős	NyDny- KÉK	bal	cs/1 fő	férfi	60 év felett	in situ edény					
781.	JC-09							u/1 fő	férfi?	20 év felett	in situ edények	2			1	
782.	JC-14							sz/1 fő	gy	6-7	in situ edény					
783/1	JC-14							sz/2 fő	gy	5-6	in situ edények	1				
783/2.	JC-14								nő?	20 év felett						
784.	JC-09							ismeretlen	nincs csontanyag	nincs csontanyag	bolygatott edények					
785.	JC-09							sz/1 fő	gy	7-14	in situ edények	1				
786.	JC-09							sz/1 fő	nő?	20-39	in situ nincs					
787.	JC-09							u/1 fő	férfi?	20-39	in situ edények, égetett állatcsontok					
788.	JC-09							u/1 fő	nő?	20-39	in situ edények					
792.	JC-14							sz/1 fő	nem meghatározható	15 év felett	in situ edények					
793.	JC-08		igen	igen	n.a.	D-É	bal	cs/1 fő	gy	3-5	in situ nincs					
794.	JC-13		igen	igen	erős	Dny-ÉK	bal	gödör-temetkezés	férfi	50-59	in situ nincs, kötődékek					
800.	JC-08		igen	igen	normál	D-É	bal	cs/1 fő	nő	40-49	in situ edény					
802.	JC-09		igen		erős	Dny-ÉK	bal	cs/1 fő	nő?	20-25	in situ nincs, bolyg. edények					
803.	JC-09							sz/1 fő	nem meghatározható	20-39	in situ edények					

strat. szám	térkép	kőpakolás	valós sírgödör	sírfolt	zsugorítás mértéke	váz tájolása n.a.= nincs adat	fektetés n.a.= nincs adat	rítus csontvázas=cs urnasí=us szórt hamvas=sz hamvasztás, variáns? = hamv	biológiai nem (Ráczi Pirocska)	halálozási kor (év, Ráczi Pirocska)	Melléklet	kova eszköz (db)	fémhuzal (db)	rézlemez tör. (db)	orsógomb (db)	gyöngy (db)
804.	JC-09							feltehetően hamvasztás	hamvak nincsenek	hamvak nincsenek	in situ edények					
805.	JC-09							ismeretlen	nincs csontanyag	nincs csontanyag	in situ edények					
806.	JC-09							u/1 fő	nem meghatározható	20 év előtt	in situ edény					
807. (és 1223)	JC-08		igen	igen	tompaszög	D-É	bal	cs/2 fő	gy	9-14	in situ nincs					
1223. (és 807).	JC-08		igen	igen	n.a.	D-É	jobb	cs/2 fő	nó	40-59	in situ edény				2	
809.	JC-09							sz/1 fő	gy	2-4	in situ edények					
825.	JC-09				n.a.	n.a.	n.a.	cs/1 fő	nem meghatározható	nem meghatározható	bolygatás miatt nincs					
1155.	JC-09							u/1 fő	gy	2-4	in situ edények					
1161.	JC-09							ismeretlen	nincs csontanyag	nincs csontanyag	bolygatott edények					
1162.	JC-09							sz/1 fő	gy	2-4	kagylólemezek					
1163.	JC-09							u/1 fő	nó?	20-39	in situ és bolyg. edények					
1164.	JC-09							u/1 fő	gy	4-6	in situ edény					
1165.	JC-09							u/1 fő	gy	9-14	bolygatott edények					
1166.	JC-09							u/1 fő	nem meghatározható	nem meghatározható	bolygatott edények					
1167.	JC-09							hamv/1 fő	nem meghatározható	nem meghatározható	bolygatott edények					

strat. szám	térkép	kőpakolás	valós sírgödör	sírfolt	zsugorítás mértéke	váz tájolása n.a.= nincs adat	fektetés n.a.= nincs adat	rítus	biológiai nem (Rác Piroksa)	halálozási kor (év, Rác Piroksa)	Melléklet	kova eszköz (db)	fémhuzal (db)	rézlemez tör. (db)	orsógomb (db)	gyöngy (db)
1168.	JC-10				n.a.	n.a.	n.a.	cs/1 fő	gy	0,5-1	bolygatott edények					1
1169.	JC-09							u/1 fő	gy	0-6	bolygatott edények					
1170.	JC-09							sz/1 fő	gy	2-4	in situ nincs					
1171.	JC-09	igen			erős	K-Ny	bal	cs/1 fő	gy	8-10	in situ	1				22
1172.	JC-10		igen	igen	normál	D-É	bal	cs/1 fő	gy	8-10	in situ edény	1				1
1181.	JC-09	igen						hamv/1 fő	gy	újszülött	bolygatott edények					
1183.	JC-14				tompaszög	D-É	bal	cs/1 fő	gy	12-14	in situ edény					
1184.	JC-09	?			n.a.	n.a.	n.a.	cs/1 fő	gy	0-0,5	bolygatott edények					
1185.	JC-09							ismeretlen	égetett állatcsontok	égetett állatcsontok	in situ edények					
1186.	JC-14	igen						u/1 fő	nem meghatározható	15 év felett	bolygatás miatt nincs					
1187.	JC-10							u/1 fő	gy	7-14	in situ edény					
1188/1.	JC-10							u/2 fő	gy	2-4	in situ edények	2			1	
1188/2.	JC-10								nő?	20-39						
1193.	JC-09				normál	D-É	bal	cs/1 fő	nő	20-29	in situ nincs					
1194.	JC-10		igen	igen				cs/1 fő	nem meghatározható	nem meghatározható	bolygatás miatt nincs					
1196.	JC-10	igen	igen	igen		D-É	bal	cs/1 fő	gy	0,5-1	in situ edények					2
1201.	JC-10					n.a.	n.a.	cs/1 fő	gy	2-4	bolygatás miatt nincs					
1202.	JC-10	igen	igen	igen	erős	D-É	bal	cs/1 fő	gy	4-6	in situ edény					
1207.	JC-15		igen	igen	erős	K-Ny	bal	cs/1 fő	ferfi	20-39	in situ nincs					

strat. szám	térkép	kőpakolás	valós sírgödör	sírfolt	zsugorítás mértéke	váz tájolása n.a.= nincs adat	fektetés n.a.= nincs adat	rítus csontvázas=cs urnasíu szórt hamvas=sz hamvasztás, variáns? = hamv	biológiai nem (Ráczi Piroska)	halálozási kor (év, Ráczi Piroska)	Melléklet	kova eszköz (db)	fém- huzal (db)	réz- lemez tör. (db)	orsó- gomb (db)	gyöngy (db)
1209.	JC-10	igen				n.a.	n.a.	cs/1 fő	nem meg- határozható	20-39	bolygatott, okkerrög					
1210.	JC-09	igen			n.a.	n.a.	n.a.	cs/1 fő	gy	8-12	bolygatott edénytöredék					
1211.	JC-09		igen	igen	n.a.	D-É	bal	cs/1 fő	gy	3-5	in situ edény					29
1212/1.	JC-09							hamv/2 fő	nó?	20-39	bolygatott edények					
1212/2.	JC-09								gy	6-7						
1213.	JC-09	igen			tompá szög	DK-ÉNy	bal	cs/1 fő	(nő)	18-19	in situ edény					
1214.	JC-09		igen	igen	n.a.	D-É	bal	cs/1 fő	gy	0-0,5	in situ edény					35
1215.	JC-09							w/1 fő	nó?	20 év felett	in situ edé- nyek					
1216.	JC-09	igen			erős	É-D	bal	cs/1 fő	gy	7-9	in situ nincs					
1219.	JC-09							w/1 fő	nó?	20-39	in situ edé- nyek					
1220.	JC-10	igen			n.a.	n.a.	n.a.	cs/1 fő	gy	7-14	bolygatás miatt nincs					
1221.	JC-10	igen		igen	normál	D-É	jobb	cs/1 fő	gy	2-4	in situ nincs					8

Ebben a kötetben a legújabb, 2017-ben feltárt temető csontvázas és hamvasztott sírjainak feldolgozását adjuk közre. A késő rézkori Kárpát-medencében (Budakalász-Luppa csárda ugyancsak kettős rítusú és Pilismarót-Basaharc hamvasztásos temetője után) jelenleg ez a legnagyobb sírszámú szakrális hely.

Az adott kor szokásai szerint eltemetett halott sírja egy „időkapszula”, amely megőrizte az elhunyt szociális helyzetére mutató régészeti összefüggéseket, valamint az egészségi, a fizikai állapotra és a környezetre utaló bizonyítékokat is. A hagyományos régészeti értékelés a

leleteket és párhuzamaikat vizsgálja. A fizikai antropológia ezt kiegészíti az elhunyt adataival: nem, halálkor, a csontokon nyomot hagyó patológiai elváltozások. A temetkezés keletkezésében a naptári korra átszámított, kalibrált radiokarbon dátumok segíthetnek. A komplex elemzés mindezeknél többet ad. A bioarchaeológia módszerei: az archaeogenetika, izotópgeokémia, mikrobiológia és bioinformatika még további rejtett információkat tárnak fel. A régészeti és természettudományos eredmények együttes értelmezésével így egyre többet tudhatunk meg a Kr. e. 4. évezredben élt késő rézkori elődeink egyéni biológiai adottságairól, környezetéről és sokrétű közösségi, kulturális és kereskedelmi kapcsolatairól. Éppen ezért a régészeti feldolgozáson túl a balatonszentgyörgyi temetőből nagyszámú mintavétel történt. „A Kárpát-medence késő rézkori temetkezéseinek komplex elemzése” című pályázat keretében vizsgált összes temetkezés kiértékelését a 2023-ban megjelenő kötetben mutatjuk be.

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatói Hálózat

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Régészeti Intézet

MTA
KIVÁLÓ KUTATÓHELY

NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI
ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL
AZ NKFI ALAPBÓL
MEGVALÓSULÓ PROGRAM

ARCHAEOLINGUA

